

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ ІМ. М.Г. ХОЛОДНОГО**

Лев Сергійович Балашов

*(до 85-річчя від дня народження
та 60-річчя наукової діяльності)*

Київ–2015

Лев Сергійович Балашов: до 85-річчя від дня народження та 60-річчя наукової діяльності. — Київ, 2015. — 87с.

Книга містить біографічні матеріали — спогади та роздуми, в яких автор оповідає про свій життєвий шлях і участь у подіях, що відбувалися в українській геоботанічній науці за період від 60-х років минулого сторіччя до нинішнього часу. Розповідь ведеться на фоні характеристики вчителів автора, учнів, колег і друзів. Значна увага приділяється експедиційним дослідженням, зокрема пов'язаним із чорнобильською трагедією. Багатьом подіям дається авторська оцінка. Завершується книга розділом «Наука — твоя професія».

Представлений хронологічний показчик публікацій, котрий знайомить читача з творчим доробком ученого.

Книга розрахована на фахівців-біологів, геоботаніків, екологів. Особливо цікавою і корисною вона буде для молодих дослідників і студентів, які обрали науковий шлях і роблять на ньому свої перші кроки.

Лев Сергеевич Балашов: к 85-летнему юбилею и 60-летию научной деятельности. — Киев, 2015.- 87с.

Книга содержит биографические материалы — воспоминания и размышления, в которых автор освещает свой жизненный путь и участие в событиях, происходивших в геоботанической науке в период с 60-х годов минувшего столетия до настоящего времени. Повествование ведётся на фоне характеристики учителей автора, учеников, коллег и друзей. Значительное внимание уделяется экспедиционным исследованиям, в частности, связанным с чернобыльской трагедией. Завершается книга разделом «Наука — твоя профессия».

Представлен хронологический указатель публикаций, который знакомит читателя с творческим вкладом учёного в науку.

Книга рассчитана на биологов, геоботаников, экологов. Особенно интересной она будет для молодых исследователей и студентов, которые выбрали научную стезю и делают на ней свои первые шаги.

Lev S. Balashov: in honour of 85th birthday and 60th scientific activity.- Kyiv, 2015. —87p.

The book covers biographical data — memoirs and reflections of the on participation in events in geobotanical science for the period from 60-th years of the past century to current time. Narration includes description author's teachers, colleagues, pupils and friends. Significant care the author pays to research expeditions, in particular concerning the Chornobyl disaster. The author's assessment of many events is given. The book is finished by part «Science is your profession». This part is written for young researches, which picked out the scientific way and make there own first steps.

The chronological list of publications acquainted with creative contribution of scientist is offered here.

The book is designed for specialists-biologists, geobotanists, ecologists, especially it will be interested for young researchers and students.

Відповідальний редактор: доктор біологічних наук, професор
Дмитро Васильович Дубина

Друкується за рішенням Ученої ради Інституту ботаніки
ім. М.Г. Холодного НАН України

Лев Сергійович Балашов (до 85-річчя від дня народження)

17 лютого 2014 р. виповнилося 85 років від дня народження відомого вченого в галузях геоботаніки, болотознавства, лукознавства, охорони природи, екології доктора біологічних наук Левка Сергійовича Балашова.

Лев Сергійович — геоботанік широкого профілю. Упродовж усієї своєї наукової діяльності в Інституті ботаніки НАН України він неодноразово був відповідальним виконавцем і керівником багатьох науково-дослідних тем із вивчення лучної, болотної та інших типів рослинності різних регіонів України. Його відомим монографічним дослідженням вважається виявлення змін флори та рослинності боліт під впливом осушувальної меліорації. Важливим є також вивчення Л.С. Балашовим сукцесій лучної рослинності, спричинених господарською діяльністю, та надання рекомендацій з оптимізації використання й охорони природних кормових угідь. Значної уваги заслуговують його детальні дослідження флори та рослинності Поліського державного заповідника та надані ним пропозиції щодо природоохоронного впорядкування його території.

Лев Сергійович — це вчений, який органічно поєднує теоретичні та прикладні аспекти досліджень. На основі порівняльного вивчення сучасного стану рослинності лук і боліт в Україні він виявив їхні істотні зміни, які відбулися протягом останніх 60-ти років під впливом господарської діяльності: скорочення площ, спрощення ценотичного та флористичного складу, зниження продуктивності. Л.С. Балашов окреслив основні шляхи та напрямки синантропізації лучної рослинності за існуючої тоді системи господарювання. За допомогою градієнтного аналізу він розробив шкалу індексів осушення майже для 400 видів судинних рослин і метод визначення

ступеня осушення/обводнення території за складом рослинного покриву.

Вагомим є внесок Лева Сергійовича у справу охорони рослинного світу. Крім досліджень, проведених у Поліському державному заповіднику, він описав і запропонував для охорони в Україні близько двох десятків об'єктів лучної та болотної рослинності, а також разом із колегами розробив (на прикладі басейну р. Десни) принцип створення оптимальної мережі природоохоронних територій у басейнах річок.

Постійну увагу вчений приділяє оптимізації використання природних рослинних ресурсів. Спільно з колективом авторів він розробив господарську типологію кормових угідь України за флористичними критеріями, а також екологічну класифікацію лучної рослинності. Результати цих досліджень стали науковими засадами рекомендацій з питань раціонального використання та охорони кормових угідь, виконаних для низки районів і окремих господарств деяких областей України.

Відразу ж після Чорнобильської катастрофи Лев Сергійович, як відповідальний виконавець і керівник науководослідних тем, що ввійшли до державних програм із мінімізації наслідків аварії, вивчає зміни рослинності в зоні відчуження ЧАЕС і вплив радіоактивного забруднення на фітоценози. Разом із колегами він здійснив типізацію території 30-кілометрової зони ЧАЕС за фітофакторами, великомасштабне картування рослинності окремих полігонів, розробив методіку моніторингу фітобіоти в системі загального радіоекологічного моніторингу Зони. Ця робота та інші дослідження з чорнобильської тематики широко використовувалися при обґрунтуванні необхідності створення Чорнобильського біосферного заповідника, який планується закласти у 2015 р.

2001 року Лев Сергійович вийшов на заслужений відпочинок, однак не припинив своєї наукової діяльності й до сьогодні. Він є відповідальним виконавцем кількох проєктів, автором понад 30 публікацій. У 2006 році його обрано

завідувачем кафедри біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету, а в 2013 році – професором цієї кафедри. Сьогодні Лев Сергійович є керівником наукової теми «Теорія та розробка технології моніторингу екосистем НПП «Подільські Товтри»», яка виконується на кафедрі. Крім того, він є членом редколегій низки періодичних видань, де популяризує наукові знання в галузі ботаніки, екології та охорони природи. Як і раніше, Л.С. сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, консультуючи студентів, аспірантів, молодих співробітників.

Лев Сергійович Балашов опублікував понад 200 наукових праць, зокрема дев'ять монографій, і є автором (співавтором) кількох науково-популярних видань, найвідоміше з яких — «В краю ландыша и азалии».

Лев Сергійович — один із кращих учнів видатного ботаніка — болотознавця Єлизавети Модестівни Брадїс, усі учні якої, завдяки її майстерності й таланту педагога, стали докторами наук. Дидактичні прийоми свого вчителя ювіляр успішно реалізує на викладацькій роботі.

Цей ченій належить до старшого покоління ботаніків, зокрема тих, які випромінюють любов до життя, глибоку мудрість, принциповість, безкомпромісність при розв'язанні проблем, а також і пристрасність до древньої, але вічно молодой науки — ботаніки.

Лев Сергійович мав чудових батьків, які прищепили йому почуття власної гідності, відповідальності, шанобливе ставлення та любов до людей, щирість і мужність, постійне прагнення до навчання, бажання знати якнайбільше. Вихований у дусі соціалістичної ідеології минулого сторіччя, Лев Сергійович був і залишається комуністом і дотепер, сповідуючи комуністичні ідеали. Для нього їхньою суттю є бажання завжди допомагати всім, хто цього потребує.

Лев Сергійович за характером романтик. Він добре знає і чудово пам'ятає вітчизняну й зарубіжну літературу, зокрема

поезію, і сам пише вірші. Декламуючи нерідко на святкових та інших зібраннях твори класиків і сучасних авторів, він дарує величезне задоволення слухачам. Ще однією рисою дослідника є його постійне бажання оволодівати новими горизонтами науки, що робить його подібним до альпініста, який завжди прагне підкорити нову вершину.

Лева Сергійовича Балашова глибоко шанують як скромну й чуйну людину, як принципового вченого, який вирізняється широкою ботанічною та загальнонауковою ерудицією, великим досвідом і невичерпною енергією, великою працелюбністю, пристрасною любов'ю до природи. Всі ці чудові його якості, вагома наукова та науково-громадська діяльність є гідним взірцем для молодих ботаніків. У свої вісімдесят п'ять він сповнений енергії і творчих задумів.

Щиро вітаємо Лева Сергійовича з Ювілеєм! Бажаємо міцного здоров'я, довгих років життя та нових творчих звершень у ботанічній науці на благо України!

Лев Сергеевич Балашов (к 85-летию со дня рождения)

17 февраля 2014 года исполнилось 85 лет со дня рождения известного учёного в области геоботаники, болотоведения, луговедения, охраны природы и экологии доктора биологических наук Льва Сергеевича Балашова.

Лев Сергеевич — геоботаник широкого профиля. На протяжении всей своей научной деятельности в Институте ботаники НАН Украины он неоднократно был ответственным исполнителем и руководителем многих научно-исследовательских тем по изучению луговой, болотной и других типов растительности различных регионов Украины. Его признанным монографическим исследованием считается выявление изменений флоры и растительности болот под влиянием осушительной мелиорации. Важными также являются изучение Л.С. Балашовым сукцессий луговой растительности, вызванных хозяйственной деятельностью человека, и разработанные рекомендации по оптимизации использования и охраны природных кормовых угодий. Значительного внимания заслуживают его детальные исследования флоры и растительности Полесского государственного заповедника и предложенные им рекомендации по природоохранному упорядочению его территории и т.д.

Лев Сергеевич — это учёный, который органично соединяет теоретические и прикладные аспекты исследований. На основании сравнительного изучения современного состояния растительности лугов и болот в Украине он обнаружил их существенные изменения за последние 60 лет под влиянием хозяйственной деятельности: сокращение площадей, упрощение ценотического и флористического составов, снижение продуктивности. Л.С. Балашов определил основные пути и направления синантропизации луговой растительности по

существующей тогда системе хозяйствования. Используя градиентный анализ, он разработал шкалу индексов осушения почти для 400 видов сосудистых растений и метод определения степени осушения / обводнения территории.

Весомым является вклад Льва Сергеевича в дело охраны растительного мира. Помимо исследований в Полесском государственном заповеднике, он описал и предложил для охраны в Украине около двух десятков объектов луговой и болотной растительности. Совместно с коллегами Л.С. Балашов разработал (на примере бассейна Десны) принцип создания оптимальной сети природоохранных территорий в речном бассейне.

Постоянное внимание учёный уделяет оптимизации использования природных растительных ресурсов. Вместе с коллективом авторов он разработал хозяйственную типологию кормовых угодий Украины по флористическим критериям, а также экологическую классификацию луговой растительности. Результаты этих исследований стали научной основой рекомендаций по проблемам рационального использования и охраны кормовых угодий, осуществлённых для ряда районов и отдельных хозяйств некоторых областей Украины.

Сразу же после Чернобыльской катастрофы Лев Сергеевич, как ответственный исполнитель и руководитель научно-исследовательских тем, которые вошли в государственные программы по минимизации последствий аварии, вместе с коллегами изучает изменения растительности в зоне отчуждения ЧАЭС и влияние радиоактивного загрязнения на фитоценозы, проводит типизацию территории её 30-километровой зоны по фитофакторам, осуществляет крупномасштабное картирование растительности отдельных полигонов, разрабатывает методику мониторинга фитобиоты в системе общего радиоэкологического мониторинга Зоны. Эта работа и другие исследования по чернобыльской тематике получили широкое применение при обосновании

необходимости создания Чернобыльского биосферного заповедника, который планируется заложить в 2015 году.

В 2001 году Лев Сергеевич вышел на заслуженный отдых, однако не прекращает научной деятельности до настоящего времени. Он — ответственный исполнитель нескольких проектов и автор более 30 публикаций. В 2006 году его избрали заведующим кафедры биологии и методики её преподавания Каменец–Подольского национального университета, а в 2013 — профессором этой кафедры. Сегодня Л.С. Балашов является руководителем научной темы «Теория и разработка технологии мониторинга экосистем НПП «Подольские Товтры»», которая выполняется на этой кафедре. Кроме того, он является членом редколлегии нескольких периодических изданий, где популяризирует научные знания в области ботаники, экологии, охраны природы. Как и ранее, Л.С. содействует подготовке специалистов-профессионалов, консультируя студентов, аспирантов, молодых сотрудников.

Лев Сергеевич Балашов опубликовал более 200 научных работ, в частности девять монографий, и является автором (соавтором) нескольких научно-популярных изданий, наиболее известное из которых — «В краю ландыша и азалии».

Лев Сергеевич — один из лучших учеников известного ботаника-болотоведа Елизаветы Модестовны Брадис, все ученики которой, благодаря её мастерству и таланту педагога, стали докторами наук. Дидактические приёмы своей учительницы юбиляр успешно реализует на своих учениках.

Этот учёный принадлежит к старшему поколению ботаников, которые являются примером для наследования их любви к жизни, великой мудрости, принципиальности, бескомпромиссности в решении проблем и огромной любви к древней и вечно молодой науке — ботанике.

У Льва Сергеевича были прекрасные родители, которые привили ему любовь к людям, искренность и мужество, постоянное стремление к обучению. Воспитанный в духе

социалистической идеологии прошлого столетия, он остаётся коммунистом и сегодня, исповедуя коммунистические идеалы, суть которых для него — всегда помочь всем, кто в этом нуждается.

Л.С. Балашов по характеру романтик. Он хорошо знает и прекрасно помнит отечественную и зарубежную литературу, в частности поэзию, и сам является автором собственных стихов. Декламируя нередко на праздничных и других собраниях произведения классиков и современных поэтов, Лев Сергеевич доставляет этим большое удовольствие слушателям. Ещё одна черта исследователя — его постоянное желание овладевать новыми горизонтами научного поиска, что делает его похожим на альпиниста, стремящегося покорять новые вершины.

Лев Сергеевич пользуется глубоким уважением как скромный и чуткий человек, как принципиальный учёный, который отличается широкой ботанической и общенаучной эрудицией, большой работоспособностью, огромным опытом и неисчерпаемой энергией, страстной любовью к природе. Все эти прекрасные его качества, весомая научная и научно-общественная деятельность — достойный пример для молодых ботаников. В свои восемьдесят пять он полон энергии и творческих замыслов.

Искренне поздравляем Льва Сергеевича с Юбилеем! Желаем крепкого здоровья, долгих лет жизни и новых творческих свершений в ботанической науке на благо Украины!

Lev S. Balashov

(in honour of 85th birthday and 60th scientific activity)

On February 17 2014 it was 85 years since a well-known scientist in the fields of geobotany, nature protection, ecology, expert of mires, meadows Professor, DrSc. Lev Sergiyovych Balashov was born.

Lev Sergiyovych is a geobotanist of wide profile. He was executors and supervisor of many research themes and projects on study of meadow, mire and other types of vegetation organization in different regions of Ukraine. In particular, he studied changes of flora and vegetation under impact of melioration, successions of meadow vegetation under influence of economy activity and has gave recommendations for use optimization and natural economy areas, in detail investigated flora and vegetation of Polis'ky National Nature Reserve and suggested nature conservation improvement of its territory.

Lev Sergiyovych fundamentally combines theoretical and applied aspects of researches. Comparing the present state of meadow and mire vegetation in Ukraine he has found their essential changes of coenotic and floristic composition, decrease of production for the last 60 years. L.S. Balashov has also drawn the principal ways and directions of synanthropization of meadow vegetation by existing then economy system. By means of the gradient analysis he has developed the index scale of drainage for almost 400 species of vascular plants and the estimation method of drainage/irrigation degree of territory.

Contribution of Lev Sergiyovych into the mater of plant kingdom protection is also significant. Hi has described and suggested for protection about twenty objects of meadow and mire vegetation of Ukraine. L.S. Balashov together with colleagues has developed (on the model of the Desna River basin) the creation principle of the optimal network of nature conservation areas in river basin.

The scientist perpetually paid considerable heed to optimization of the natural plant resources use. In common with authors' team he has developed economical typology of fodder lands of Ukraine by floristic criteria, and also ecological classification of meadow vegetation. These results have become scientific basic of recommendations on sustainable use of natural resources, in particular of fodder lands of different regions of Ukraine.

From the first months after Chornobyl disaster Lev Sergiyovych as an executor and supervisor of research themes on the National Programs of minimization of disaster consequences has been working on the plant changes in the estrangement zone of CHAES and radio-contamination influence over phytocoenoses. All this allowed Lev Sergiyovych together with colleagues to put into practice typification of CHAES 30-km zone by phytofactors, large-scale vegetation mapping of some polygons, to develop the monitoring method of phytobiota in the system of general radio-ecological monitoring of the zone. This work has become a basis in foundation of Chornobyl Biosphere Reserve, establishment of which is planned in 2015. From 2001 Lev Sergiyovych is on merited rest, but continues own scientific activity to the present time. He was curator of a few projects and issued more than 30 publications. Now L.S. Balashov is a supervisor of the scientific theme «Theory and development of technology of ecosystem monitoring of NNP «Podil's'ki Tovtry» (Kamyanets'-Podil's'ky National University)». In 2006 he was elected as a chief of faculty of biology and method of its teaching of the mentioned university, and in 2013 had become professor of this faculty. During the all years he has been promoting to prepare young specialists, post gradulators, young assistants; he is a member of editorial staffs of chain periodical issues, popularizes scientific information in the fields of botany, ecology, nature protection etc.

L.S. Balashov is the author of over 200 scientific publications, in particular 9 monographic works, a few science-popular issues, the

most well-known of which is «In the land of lily of the valley and azalea».

L.S. Balashov belongs to older generation of botanists, which are an example of their love to life, great wisdom, adherence to principles, uncompromising attitude in problem decision and passion to botany science. Lev Sergiyovych has wonderful parents, which fostered love to people, to learning, sincerity and courage. He is bred in spirit of socialist ideology of the past century with own communist ideals and always wishes to help those who is in need it. Lev Sergiyovych is one of the best pupils of the prominent botanist-mire expert Yelyzaveta Modestivna Bradis, all learners of which became Doctors of Science. Lev Sergiyovych is romantic by temper, well knows domestic and foreign literature, in particular poetry. He often declaims works of classics and modern authors, and even has own poems. Lev Sergiyovych is similar alpinist with aspiration to access new peaks in his own perpetual wish of scientific search.

L.S. Balashov is deeply honorable scientist with wide botanical and general scientific erudition, great experience, inexhaustible energy. Moreover, he is the modest and delicate person. All the path of life and scientific activity of Lev Sergiyovych is a worthy example for imitation of youth.

Happy Birthday to our Dear Lev Sergiyovych and sincere wishes of health, long life and further creative achievements in botanical science for Ukraine's good!

Пам'ятні миті мого життя (спогади та роздуми)

----- Люди — лодки, *хотя и на суше.*
- *Проживёшь своё пока,*
- *Много разных странных ракушек*
- *налипает нам на бока.*
- (В.В. Маяковский)

Усе своє свідоме життя, точніше «дорослий» вік, я прожив в Україні. Але слова Антуана де-Сент-Екзюпері «*всі ми вийшли з дитинства*», як ніколи, є актуальними в моєму випадку. Я народився в 1929 році в м. Санкт-Петербурзі, а все своє довоєнне дитинство прожив із сім'єю в одному з передмість цього великого чудового міста.

Олександрівське селище, що належало до м. Сестрорецька Курортного району Санкт-Петербурга, було дачним селищем, розділеним на дві нерівні частини залізницею й шосе (які йшли паралельно) — низьку приморську та дюнну горбисту, вкриту сосновими лісами та забудовану дачами. Від нашого будинку до моря (Фінська затока) з гарним пляжем можна було пройти за 15–20 хвилин. Приблизно за такий самий відрізок часу можна було потрапити і на озеро Розлив. Маленька річка Канава відокремлювала селище від земель колгоспу «Прожектор», які використовувалися переважно під сінокоси й пасовища. Але це вже був Парголовоцький район Ленінградської області. Його землі плавно переходили в чудовий ялиново-сосновий ліс, прогулянки в якому (переважно з практичною метою — збирання грибів і ягід, хмизу, жердин для огорожі та ін.) відбувалися постійно. В Канаві водилися корюшки та в'юни, п'явки та жуки, а інколи з'являлися й карасики. Плавали домашні качки. Біля нашого будинку був невеликий квітник і город, догляд за якими був покладений на нас, дітлахів. Сусіди тримали голубів і це було «центром наших

інтересів». Я «виріс в природі» й такої «єдності з природою», як у ці роки, я ніколи більше не відчував. Гадаю, тоді й зародилося це відчуття, про яке Мирослав Попович, наш сучасний філософ, сказав: *«Дуже важливо відчувати себе частиною великої природи — не господарем її і не рабом, а частиною космічної симфонії»*. Звичайно, я не усвідомлював цього в ті часи. Це почуття утвердилося, коли в одне з відряджень тато нас взяв із собою, і ми за два тижні проїхали всю транссибірську магістраль — від Москви до Владивостока. Сама протяжність Батьківщини, річки, тайга, Байкал досить сильно вразили мене. А чого вартий океан зі всіма його морськими кониками, зірками, їжаками, медузами, крабами та іншими мешканцями! Це не забувається. Звичайно, тоді я не міг знати висловлювання Тараса Шевченка, що *«ботаніку та зоологу потрібне захоплення»*. Сьогодні я розумію, що моє спостережницьке ставлення до природи в ті роки було лише дитячим захопленням. Але саме воно й визначило мою майбутню професію.

Окрім саду й городу, про які вище згадувалося, я два чи три роки зі своїми друзями влітку працював на колгоспному полі — полов, збирав урожай, перевозив різні сільськогосподарські вантажі та ін. Навчився запрягати й розпрягати коней. Одного разу мені навіть довелося приймати теля. Це було взимку під час фінської війни 1939 – 1940 рр. Тоді мама постійно допізна була зайнята, а тато був у черговому відрядженні. Зайшовши до хліва, щоб дати сіна та води нашій корові Дінці, я побачив, що вона почала телитися. Кликати когось на допомогу уже було пізно. І я був змушений прийняти теля, відрізати йому пуповину, перев'язати її та прибрати послід. Мені доводилося раніше бачити таке або просто чути. В 11 років, як з'ясувалося, я зробив усе правильно. Коли я підсунув Дінці теля, вона стала його облизувати, і мені дуже добре запам'ятались її очі, точніше, одне око, яким вона дивилася на мене. Скільки ж у ньому було вдячності та якогось задоволення, заспокоєності, а можливо, й щастя!

Думаю, що мені в житті дуже повезло. Тому що я народився у такій сім'ї, де батьки любили та поважали одне одного й були завжди однакостайні у своїх діях. Свої погляди на життя вони змогли передати мені й моїй сестрі та без особливих зусиль направляти наше виховання в потрібне русло. З молодих років мама й тато вирізнялися громадянською активністю («синеблузники» початку 20-х років), колективізмом, а ми наче успадкували від них усе це. Батько, заядлий футболіст 20-х років, член партії з 1934 року, працював на заводі «Червона Зірка», а потім — інженером у Центральній лабораторії провідного зв'язку, яку згодом трансформували в закритий НДІ №10, де він займався радіоелектронікою, і постійно їздив у відрядження на Північний (м. Мурманськ), Тихоокеанський (м. Владивосток) і Чорноморський (м. Севастополь) флоти. У війну, як «приписник», він потрапив на військовий склад ГСМ і неодноразово писав листи командувачу ВМФ, з яким був особисто знайомий, із проханням взяти його на службу на флот, проте йому завжди відмовляли. Мама була інженером-електриком, але після народження другої дитини стала працювати бухгалтером у приміському колгоспі (що в 1941 році в евакуації дуже допомогло їй з працевлаштуванням).

У нашій сім'ї завжди були добрі стосунки, засновані на любові, повазі й довірі один до одного. Це дозволило пересилити всі негаразди (карткова система, постійний дефіцит багатьох товарів, а також батькова хвороба, його надчасті відрядження, звільнення, а в подальшому — хвороба матері). Нас виховали в дусі гуманізму, можна сказати, в намаганні бути корисними та близькими усім людям, бути добрими, зіставляти, узгоджувати свою свободу та свої інтереси зі свободою й інтересами інших людей.

Нас учили уміти розрізняти, що добре, а що погано. В найширшому сенсі — від оцінки поведінки своєї і товаришів до оцінки подій у світі. Це знайшло своє відображення, до речі, в моїй першій «офіційній характеристиці» по закінченні

початкової школи, де було написано: «Добре орієнтується в питаннях сучасності». Той дух доброти, який панував у нашій родині, як магніт постійно притягав друзів сестри та моїх у наш дім.

Слід зауважити, що мама користувалася великим авторитетом у наших сусідів і друзів, завжди в разі потреби могла дати пораду, просто поговорити чи заспокоїти. Досить сказати, що у віці 30 років чи трохи більше багато хто із сусідів називав її «Сергіївна». Так було і у вологодській евакуації.

Живучи так вільно, коли нас ніхто не контролював, ми могли легко скотитися до «життя вулиці». А вона завжди була поряд. Іноді ми майже потрапляли під її вплив. Проте притягнень до міліції нам удавалося уникати. Хоча з-поміж наших знайомих, близьких і далеких сусідів то один, то інший, а то й цілі угруповання потрапляли до міліції. Цей світ шпани та гопників, як у нас їх називали, існував паралельно.

І, на мій погляд, тільки вплив нашої домівки, нашої сім'ї врятував нас і компанію моїх друзів від близького знайомства з блатним життям. Звичайно, мова наша «збагачувалася» ненормативною лексикою, але вживали ми її лише тоді, коли потрібно було вжити «тверде слівце». І тільки у своєму колі, у звичайному житті цього не було.

У мене були хороші друзі, які вже відійшли від нас.

Чи ми були щасливі в дитинстві? Відповіддю на це запитання можуть бути слова відомого поета Роберта Рождественського, людини нашого покоління, сказані ним в одному з останніх його інтерв'ю: *«Мы были счастливы в детстве, несмотря на то, что было вокруг. Это было, к сожалению, очень часто счастьем незнания ... Я с детства был другим абсолютно, потому что я был верующим в Великого Вождя».* *«Мы были вместе. Были и есть. Вместе с этой страной — прекрасной, несчастной, страшной, великопленной... Было трудно. Но жизнь — любая жизнь — нелегкая. Если ты не кретин и не сумасшедший»*, – додав поет. Гарно сказано! А я б

сказав, що в мене це була віра не тільки й не скільки у вождя, а скільки віра в ідею, в комуністичну ідею, яку нам дуже добре донесли, а головне — це була любов до Батьківщини.

Моє дитинство закінчилося 22 червня 1941 року. Хочу навести тут лист-настанову моєї матері, яка на другий день війни (!), після того як батько пішов в армію, підготувала нам із сестрою заплічні мішки з НЗ і предметами першої необхідності й поклала в них кожному з нас цю настанову. У неї був «досвід блукання» в роки громадянської війни й вона добре розуміла, що війна, яка розпочалася, буде ще страшнішою, а Ленінград — це одне з міст, яке ворог захоче захопити.

Лист-настанова моєї матері — Марії Сергіївни Балашової (Петрової).

«Будь всегда честным, мой Лёвушка. Умей отличать плохое от хорошего.

Уважай людей.

Старайся, по мере твоей возможности, облегчить людям их жизнь, украсить ее, заставив людей хотя бы лишний раз улыбнуться.

Старайся во всяком положении найти хорошее, радостное, без радости, без творческого труда не может быть счастья.

Стараясь дать счастье людям, всегда будешь счастлив сам, сохрани только ясность твоей, хорошей сейчас головки.

Мама.

Горская, 23/VI — 41 г.»

Ця настанова супроводжувала мене все життя і стала моїм «кредо».

У вирі Великої Вітчизняної війни після евакуації у Вологодську область (ще до блокади Ленінграда), роботи в колгоспі, хвороби (яка не полишає мене все життя), переїзду до Румунії в 1944 році з військовою частиною батька, вступу до

20

комсомолу, двох років навчання в радянській школі в м. Бухаресті разом із родиною ми опинилися в Україні, в місті Ніжині. Наш переїзд в Україну був пов'язаний із тим, що лікарі ще до війни порадили батькові через стан здоров'я змінити ленінградські кліматичні умови на південніші. А, крім того, оскільки своє майбутнє я вже тоді пов'язував із біологією, я обрав Ніжинський педагогічний інститут імені М.В. Гоголя, у якому був природничий факультет, куди я й подав документи в 1948 році. Під час вступних іспитів (з російської або української літератури, фізики та хімії) екзаменатори і з літератури, і з фізики активно запрошували мене на свої факультети, – напевно, в мене були непогані знання. Мова викладання в Інституті була російська та українська. Спершу виникли труднощі, але якось непомітно, вже на початку другого курсу, я більш-менш оволодів українською. Звичайно, дуже допомогла художня література, особливо твори М. М. Коцюбинського.

Вступав я до Інституту з величезною мрією стати біологом, але, на жаль, саме того року відбулася «славнозвісна» серпнева сесія ВАСГНІЛ, яка позначилася на всьому подальшому розвитку біології в СРСР. Розгром генетики, «вейсманізму-менделізму-морганізму» та проголошення єдиною справжньою наукою лисенківщину під пристойною назвою «мічурінська біологія» вимагали в будь-якому курсі з біологічного циклу дотримуватися настанов цієї сесії. На щастя, нам викладав курс дарвінізму професор Георгій Миколайович Гасовський, який часто починав свої лекції так: «Вейсманісти-морганісти розглядають (ту чи іншу) проблему в такий спосіб (і тезисно викладав основні положення класичної генетики з цього питання), але «мічурінська біологія» доводить усю помилковість її і вчить, що ці факти, ці питання треба розуміти так-то і так-то». В кого вистачало розуму й бажання, міг збагнути, до чого вів професор. Мушу зізнатися, що мене в той час захопили амбітні плани лисенківців перетворити природу й нагодувати весь світ. Георгій Миколайович, відомий як засновник учення

про мікробіоту кишково-шлункового тракту копитних, вів і лекції із зоології безхребетних. Ще задовго до «болонського процесу» він постійно давав нам письмові завдання, а сукупність позитивних оцінок за них дозволяла отримати «автоматом» не лише залік, а й оцінку на іспиті.

Звичайно, в той скрутний післявоєнний час серед викладачів були й випадкові люди, які вчили нас на рівні шкільного вчителя. Були й такі, що розглядали Ніжин як трамплін у своїй майбутній кар'єрі в Києві, не вболіваючи за долю Інституту, за якість наших знань. Проте таких все ж було обмаль. Хоча не можу не згадати одного з них, І.С., старшого викладача на кафедрі ботаніки, який займав цю посаду і під час мого навчання, і потім, коли я вже працював на кафедрі. Викладав він будь-які предмети — від ботаніки нижчих рослин до фізіології й біохімії рослин і сільського господарства. Його наукова діяльність зводилася до вирощування конюшини в 10–15 вазонах, що стояли на підвіконнях у ботанічному кабінеті. Відповідно до завдання теми, вона мала стати дуже врожайною та невимерзаючою. Такі «досліди» не дали жодного результату. Тим часом тоді діяла постанова, за якою після здачі кандидатського мінімуму здобувач протягом трьох років мав подати дисертаційну роботу. Оскільки жодних наукових результатів І.С. не мав, він мусив знову складати кандидатські екзамени, аби знову отримати посаду старшого викладача і знову ставити чергові «досліди». За моєї пам'яті це тривало понад 10 років, доки черговий завідувач (С.О. Мулярчук) не змусив його перейти на польові дослідження в одному з приміських колгоспів, хоча отримані результати жодним чином не відрізнялися від попередніх.

Ніколи не забуду, як у той важкий післявоєнний час, у складних побутових умовах, ми намагалися засвоїти основи наук і уроки педагогіки. Тому з величезною пошаною і вдячністю згадую імена тих викладачів і співробітників факультету, які на лекціях і лабораторних заняттях передавали

нам якнайбільше своїх знань і досвід. Насамперед хочу згадати в цьому сенсі професора Георгія Миколайовича Гасовського; доцентів – Сергія Трохимовича Новикова – декана факультету; Бориса Миколайовича Гусельникова – завідувача кафедри ботаніки в 1948 – 1949 роках; Сисоя Олександровича Мулярчука – завідувача кафедри ботаніки з 1952 року та Михайла Івановича Копніна – завідувача кафедри хімії; викладача хімії Антона Івановича Лігуна; завідувача ботсаду Каленика Трохимовича Клименка — натхненного селекціонера-мічурінця (в кращому розумінні), який сприяв вирощуванню на півночі України такої плодової культури, як абрикос, і створив кілька районованих для цього регіону нових її сортів,. Не можу обійти увагою і викладачів політичного циклу (основи марксизму-ленінізму, діамат, істмат, політекономія), більшість із яких були людьми творчими, а не «начотчиками». На семінарах у О.Т. Гори з основ марксизму-ленінізму, у В.І. Солдатова з діамату часто виникали імпровізовані дискусії з деяких «гострих питань» (адже багато студентів, які повернулися з війни, увірували в бога) – щодо ролі особи в історії, ролі релігії в суспільстві в минулому та в сьогоденні, співвідношення диктатури класу, диктатури партії, диктатури вождів тощо. Було цікаво, багато сперечалися. Жалкую лише, що деякі теми, деякі предмети з цього циклу «зубрив, здав, забув». Не маю сумніву в тому, що більшість тодішніх випускників факультету також згадують усіх своїх викладачів із вдячністю. З душевним теплом завжди згадую і своїх старших колег– зоологів Євгенію Василівну Василевську та Людмилу Степанівну Назарову; хіміків Оскара Мойсейовича Барама та Михайла Павловича Солдатова; фізіолога рослин Поліну Іванівну Нагорну; зав. кабінетом ботаніки Тетяну Олександрівну Клименко, які своїм прикладом і допомогою сприяли моєму становленню як викладача.

Життя, тим більше студентське, було скрутне. Хто мав родичів у селі, привозив звідти харчі, хтось «бідував» на стипендію, яку, до речі, отримували лише ті, хто мав за семестр

оцінки «4» і «5». З другого семестру першого курсу я вже мав підвищену стипендію, а на третьому курсі став «сталінським стипендіатом». Як і всі, у ті часи ми їздили «на картоплю» — допомагати колгоспам. Відбудовували також студентський гуртожиток, зруйнований фашистами, адже студентські гуртожитки «тулилися» по окремих домівках. Звичайно ж, студентське життя неможливе без співів, жартів і свят. Визначні державні свята завжди супроводжувалися в нас концертами художньої самодіяльності, у яких я майже відразу почав брати участь як декламатор. Щороку відбувалися також огляди факультетської самодіяльності. Працював студентський самодіяльний театр. Не на останньому місці були й заняття спортом. З усіх його видів я віддавав перевагу волейболу та лижам. На факультеті було мало хлопців і тому справжньої команди в нас не було, але на тренування та дружні зустрічі я обов'язково один-два рази на тиждень намагався потрапити.

Навіть після закінчення Інституту був членом викладацької волейбольної команди. Одного разу ми зустрічалися на загальноукраїнських змаганнях із командою Київського університету. Запам'ятався лижний агітпохід перед черговими виборами до Верховної Ради по районах Чернігівської області в зимові канікули 1950 року. Ми пройшли понад 300 км і кожного дня давали концерт на агітпунктах. Нас навіть відзначили, показавши в кінохроніці «Радянська Україна». Серед однокурсників та учасників художньої самодіяльності, в комітеті комсомолу, студпрофкомі було багато друзів, але більшість з них вже пішли від нас. У Києві досі мешкає екс-директор видавництва «Веселка», кандидат філологічних наук, лауреат Премії імені Лесі Українки» Віктор Костюченко. Інколи телефонуємо один одному.

Ніжинський педагогічний університет випускає не лише вчителів, багато з яких мають звання «Заслужений учитель», а й науковців. Зокрема, чимало випускників природничого факультету закінчили аспірантуру в інститутах ботаніки,

зоології, мікробіології і працюють (працювали) там, або в інших установах.

Після закінчення Інституту в 1952 році мені запропонували роботу на кафедрі. Отримати таке направлення було дуже складно, оскільки випускники мали їхати «за призначенням» і відпрацювати там три роки. Згода деканату та ректорату залишити мене на факультеті була, але потрібно було дістати відкріплення від облвно. «Завдяки» моїй хворобі, яка почалася ще в час війни, та «червоного диплома» і я, і моя дружина отримали його разом із дозволом на «самовлаштування». Спочатку я став лаборантом кафедри хімії, а з січня 1953 року — асистентом кафедри ботаніки, де змінив З.М. Чижевську, яка працювала там ще з довоєнного періоду. Її звільнили як «сестру провідника Центрального проводу ОУН-УПА по Чернігівській області», якого в 1942 році арештували та стратили окупанти. До речі, в м. Ніжині під час окупації діяла підпільна комсомольська група на чолі зі сліпим юристом, випускником Київського університету Я.П. Батюком. До її складу входили й студенти педінституту, яких також внаслідок зради розстріляли в 1942 році. Згодом Я.П. Батюку було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Мабуть, найбільше своїм захопленням наукою я зобов'язаний Сисою Олександровичу Мулярчуку, тодішньому завідувачу кафедри ботаніки Інституту. Його учні, які й сьогодні продовжують працювати на кафедрі, детально дослідили біографію Вчителя до 110-річчя від дня його народження і віднайшли в наукових записках вузу його студентську роботу «Дикорослі лікарські рослини Ніжинщини». Навчання С.О. Мулярчука в аспірантурі Харківського науково-дослідного інституту рослинництва визначило й подальшу наукову спеціальність його як геоботаніка-лукознавця. В 1936 році після захисту кандидатської дисертації він перейшов на педагогічну роботу, але водночас протягом усього життя займався науковими дослідженнями. В 1937–1938 роках він вивчав пасовища районів

Нагорного Дагестану й передав їх фундаментальний опис до Наркомзему Дагестанської АРСР. Після звільнення Лубенщини С.О. Мулярчук, який працював на той час на Березотоцькій станції лікарських рослин, узявся за організацію міжрайонної контори Лікростресту й став її першим директором. У 1944 році він повернувся до педагогічної діяльності, а в 1950 став завідувачем кафедри ботаніки в Ніжинському педінституті. Згодом Сисой Олександрович самостійно підготував і видав книгу «Рослинність Чернігівщини», яка була тоді в Україні другою про рослинність окремої області (після «Рослинності Закарпатської області», написаної цілим колективом науковців). Саме Сисой Олександрович прищепив мені любов до ботаніки (оскільки я деякий час вагався – бути ботаніком чи зоологом), навички дослідницької роботи, вміння спостерігати та аналізувати природні явища, а згодом, так би мовити, і благословив мене на наукову діяльність. У 1952 році він рекомендував мене до Українського ботанічного товариства (УБТ), а в 1954 запросив до наукової експедиції по Чернігівщині, яку організував і очолив разом із Г.М. Гасовським. У співавторстві з ним вийшли друком і мої перші наукові повідомлення. Він же запропонував мені й тему наукової роботи — «Луки заплави р. Снов», над якою я й розпочав працювати в 1957 році. Згодом за рекомендацією Сисоя Олександровича я влаштувався лукознавцем до ґрунтознавчої партії Київського інституту інженерів водного господарства, де познайомився з відомим ґрунтознавцем Г.М. Самбуром, який очолював усі подальші партії від цього Інституту, з керівником робіт із інвентаризації лук в Україні М.В. Куксіним, а також із відомим сьогодні лувіником А.В. Боговіним, дружні стосунки з яким збереглися на всі подальші роки життя. Там я працював за сумісництвом у 1958 — 1959 рр. і досліджував природні кормові угіддя деяких районів Чернігівської та Київської областей. Результатом роботи лувіників цих партій була перша інвентаризація кормових угідь України за типологією М.В. Куксіна.

Ніжинському педінституту імені М.В. Гоголя я вдячний не лише за знання, які там отримав, а й за те, що там я познайомився, а згодом й одружився з веселою полтавчанкою — однокурсницею Світланою Головко. Вдячний Інституту я також і за те, що він залучив мене до активної громадської роботи. Так, вже з першого курсу я був старостою, членом комітету комсомолу Інституту, згодом — комсоргом і парторгом факультету. В 1951, ще в студентські роки, мене прийняли кандидатом до лав Комуністичної партії. І саме все це стало запорукою того, що протягом усього подальшого свого життя я завжди був у вирі громадського життя.

В Інституті на факультеті тоді всі справи вирішувалися за згодою декана, парторга, комсорга та профорга, зокрема й надання гуртожитку, призначення стипендії тощо, хоча здебільшого це відбувалося формально й останнє слово завжди залишалося за деканом. Лише двічі мені довелося взяти участь у розв'язанні надзвичайної пригоди, що сталася на факультеті. Перший раз це була бійка в гуртожитку двох студентів-випускників (до того ж фронтовиків), і керівництво змушене було або передати справу до суду, як вимагав потерпілий (і, відповідно, отримати оргвыводи від міністерського та інститутського начальств), та виключити порушника з Інституту, або залагодити справу. Умовити потерпілого помиритися (а це був відомий на факультеті дотепник Степан Гапон) мені вдалося з великими труднощами. А щодо винуватця бійки, батько якого був, здається, великим «цабе» місцевого масштабу, то декан запропонував йому «підсилити» агробіостанцію факультету шляхом передачі до неї кількох вуликів із бджолами. На цьому інцидент був вичерпаний, а для мене це стало першим уроком конформізму. Другий випадок був пов'язаний із «вживанням алкоголю в громадських місцях» одним зі студентів, де теж довелося скористатися «знанням психології» та допомогти порушнику уникнути заслуженого покарання.

Мій намір займатися луками остаточно утвердився після участі у Всесоюзній науково-практичній конференції з питань

підвищення продуктивності природних кормових угідь у м. Переяславі-Хмельницькому в 1958 році. Її учасниками були майже всі провідні луковники Радянського Союзу: академіки ВАСГНІЛ І.В. Ларін, Р.І. Тоомре, професори МДУ С.П. Смелов, Т.О. Работнов, Н.А. Тюрємнов, українські вчені — професори М.В. Куксін, Г.В. Козій, Г.С. Кияк, Г.М. Самбур, а також наукові працівники дослідних станцій. Їхні доповіді з різних питань луковництва та ґрунтознавства переконливо довели важливість вивчення лук як кормових угідь і природних утворів. Із Т.О. Работновим я потім неодноразово зустрічався на різних наукових конференціях, обмінювався листами та з вдячністю зберігаю кілька подарованих ним монографій.

Уперше я потрапив до Інституту ботаніки АН УРСР у 1958 році, щоб подати до Українського ботанічного товариства свою доповідь «Луки Добрянського району Чернігівської області», написану за матеріалами, зібраними під час роботи в ґрунтознавчій партії. Доповідь була сприйнята доброзичливо, але водночас піддана серйозній критиці. Г.І. Білик, завідувач відділу геоботаніки та заступник директора порадив мені користуватися у своїй роботі не типологією М.В. Куксіна, за якою я описував луки, а геоботанічною класифікацією. Тоді ж він запропонував мені обрати й тему дисертації. Розуміючи, що навантаження викладача та громадська робота не дадуть мені змоги виконати дисертаційну роботу, а бажання займатися науковою діяльністю в мене було величезне, я вирішив готуватися до вступу в аспірантуру (а тема в мене вже була), хоча на той час мені вже виповнювалося 30 років і я мав двох синів. Замість реферату я подав статтю про луки річки Снов, яка була прийнята в «Наукові записки НДП», а згодом надрукована в «Українському ботанічному журналі». Того року в аспірантуру до відділу систематики було подано лише дві заявки — моя та Юрія Романовича Шеляга-Сосонка. І хоча вакантне місце було одне, на моє щастя нас обох зарахували до відділу геоботаніки («на щастя», оскільки Юрій Романович був „поза конкуренцією”

і за результатами іспитів, і за публікаціями). У відділі підготовки кадрів Президії АН УРСР нас попередили, що з цього року Академія готує кадри лише для своїх установ. Ми не заперечували.

У 1959 році аспірантські заняття розпочалися пізно, лише 1 грудня. Але ще до Нового року нам були призначені керівники й затверджені теми. Тому, з якою я прийшов, мені розширили й затвердили за назвою: «Рослинність долини р. Снов», тобто потрібно було досліджувати не лише луки, а й ліси, болота, водну рослинність (причому всієї долини). Аналогічну тему затвердили також і Юрію Романовичу — по Верхньому Дністру. Моїм керівником стала Єлизавета Модестівна Брадїс — висококваліфікований геоботанік московської школи, учениця В.В. Альохїна, фахівець-болотознавець, людина високих людських якостей та енциклопедичних знань. Як і всі її учні, я завжди згадуватиму неповторні та незабутні часи спілкування з нею й на все життя збережу вдячність за все, що вона для мене зробила. Хочу навести фрагменти листа Єлизавети Модестівни, який вона надіслала мені після першої під її керівництвом експедиції в долину р. Снов. Разом з нами були Л. Кучерява (на той час інженер) і Т. Андрієнко (стажистка, тоді Скочеляс), обидві — випускниці Київського університету. І я, порівнюючи себе з ними, відчував недосконалість своєї підготовки. Про це в нас була розмова з Єлизаветою Модестівною, тому вона й надіслала згодом мені такого листа:

«Лёва ! Надеюсь, что Ваше настроение улучшилось после нашего отъезда и Вы спокойно работаете уверенным в своих силах. Помните, что успех дела в Ваших руках. Вы имеете достаточную подготовку для хорошей геоботанической работы, а в своей добросовестности и тщательности, я думаю, Вы никогда не сомневались. Хорошо, что Вы хоть перед самым отъездом сказали мне о своей неуверенности и что я могу разуверить Вас в этом. Мне даже непонятно, как это Вам могло придти в голову, что девочки сильнее Вас... В чем Вы

могли видетъ преимущество девочек, даже не знаю. Возможно, что я давала Вам иногда повод упрекать себя в медлительности своими просьбами поторопиться. Мне не следовало этого делать, но хотелось, чтобы Вы побольше посмотрели вместе со мной. Без меня не торопитесь никогда с описаниями. Я сама, если есть возможность, стараюсь выявить полно весь состав, указываю высоту, фазу развития и ярусность.

Вспоминайте почаще припев моей любимой песенки:

Кто привык за победу бороться,

С нами вместе пускай запоёт.

Кто весел, тот смеётся,

Кто хочет, тот добьётся,

Кто ищет, тот всегда найдёт »

Великий досвід ученого та людини, вмiле керiвництво, широта загальнобiологiчних знань сприяли тому, що всi аспiранти Є.М. Брадiс досягли в науцi високих ступенiв i звань. Їi вирiзняли наполегливiсть у роботi, зосередженiсть на черговiй темi, вмiння бачити об'єкти дослiдження з рiзних бокiв, повнiстю вiддавати себе науцi. Водночас вона вмiла органiзувати роботу та побут в експедицiйних умовах так, щоб не втрачати жодної днини, жодної години, жодної хвилини. В негоду ми впорядковували зiбранi зразки, визначали види з гербарних зборiв, вивчали карти наступних подорожей тощо. Повчальною була також поведiнка Єлизавети Модестiвни в полi. Пригадую випадок, коли я «прокладав профiль» через болото на Подiллi, тобто рахував вiдстань мiж пiкетами та «витримував напрямок». Дiйшовши до досить великої дiлянки, залитої водою, я трохи розгубився. Єлизавета Модестiвна пiдiйшла й спитала: «Чому ви зупинилися, Льово? Де вiзiр?» I вiдразу попрямувала у воду, де глибина була вище пояса. Що лишалося? Ми рушили за нею. I профiль було виконано за усiма правилами. Додам лише, що їй тодi вже було за 60.

Кабінет-лабораторія Єлизавети Модестівни був не в головному корпусі Інституту, а в будинку Інституту металофізики, що по вул. Рєпіна, 3. Навпроти на цьому ж поверсі був іще й відділ фізіології рослин. А в наших трьох кімнатах, с'як-так поділених шафами на окремі «робочі місця», у тому числі й наші з Юрієм Романовичем, утворився так званий «геоботанічний хутір». Там працювали сама Єлизавета Модестівна, її інженер-лаборант Л.Ф. Кучерява, студентка-практикантка Т. Скочеляс, молодший науковий співробітник О.О. Зап'ятова та картограф О.В. Сидякін. Згодом, після закінчення Київського університету до нас долучився В.С. Ткаченко та повернулася з декретної відпустки З.А. Саричева. Ми були дещо відірвані від відділу, тому «таємним» керівником і зразком у роботі, а також авторитетом у наукових справах була, безумовно, Єлизавета Модестівна.

Усі ми, її учні, а також ті, хто зберіг світлі спогади про Єлизавету Модестівну, щиро вдячні Тетяні Леонідівні Андрієнко (одній із її учениць), яка присвятила пам'яті нашого вчителя свою розповідь «Модестовна. Рассказ об учителе!»! А в мене, коли ми відзначали 100-річчя Модестівни, це «вилилося» в такі рядки:

ОБРАЩЕНИЕ

ко всем прямым и непрямым ученикам
доктора наук, профессора
Елизаветы Модестовны БРАДИС,
первого лауреата премии имени Н.Г. Холодного

*Друзья ! Что нас объединяет,
Это не трудно угадать.
Лишь одного нам не хватает —
Как нас при этом называют ?
Можно бы назвать «брадисята» —
Возраст не тот, да и рифма — «крысята».
Можно бы назвать «брадисисты»,*

*Но в памяти сразу — «троцкисты».
С учетом ботанических традиций
Я предлагаю называть нас «брадисоны»!
Да, ею мы открыты и представлены
Как кем-то «линнеоны», «жорданоны».
И нашего создателя в науке,
Чей юбилей столетний отмечаем,
Мы помним, чтим, наследуем посильно
И имя это делом прославляем!
Все мы достигли степеней, званий
И диктуем в науке фасоны,
Все увенчаны лаврами премий,
Вечно помним, что мы — «БРАДИСОНЫ»!
Мы дети Модестовны, но самое главное —
Мы дети твои, родная Земля!*

Брадисон номер 2 — Лев Балашев

За цим напівжартівливим Зверненням — відчуття великої подяки, поваги й любові до нашої Вчительки!

На той час наукові ступені у відділі мали Ф.С. Гринь, Д.Я. Афанасьєв, М.І. Косець, Г.І. Білик, Є.М. Брадіс і В.В. Поварніцин. Із них докторами наук були лише Єлизавета Модестівна Брадіс і В.В. Поварніцин. Останній завідував кафедрою лісівництва в УСГА, а в Інституті працював за сумісництвом. Згодом докторські дисертації успішно захистили Д.Я. Афанасьєв і Г.І. Білик. М.І. Косець, маючи великий обсяг матеріалу, на жаль, помер, не завершивши свою дисертаційну роботу. Інші наукові працівники (О.О. Зап'ятова, З.А. Саричева) були фахівцями своєї справи, але в науці, на мій погляд, — постатями випадковими.

Усі наукові співробітники нашого відділу були віком «за 50» і до розділів геоботаніки, в яких вони були фахівцями, ставилися доволі «монополістично». Тому нам, аспірантам, інколи було досить важко отримати дозвіл на публікацію чергової статті. Як

нам тоді здавалося, стосовно нас відчувалася якась недовіра, були й просто «зачіпки». Після семи років роботи в Ніжинському педінституті, серед молоді, мені було важко призвичаїтися до нового оточення, режиму роботи та й узагалі до вимог, які нам висували. І, врешті-решт, наприкінці другого року навчання в аспірантурі я вирішив повернутися до Ніжинського педінституту на свою кафедру. Однак його директор, Марк Іванович Повод, зумів мене переконати, що гарячкувати неслід, а навчання в аспірантурі потрібно завершити. Коли у відділі з'явився В.В. Осичнюк, а згодом і В.К. М'якушко, той «розрив поколінь», котрий раніше відчувався, зник. Водночас ми всі добре розуміли, що ветерани відділу, які працювали в ньому від початку його створення, зокрема Ф.С. Гринь (який після Є.М. Брадїс мав на мене величезний вплив як на молодого науковця, але, на жаль, передчасно пішов із життя в 1960 р.), Г.І Білик (науковий авторитет якого для мене також був надзвичайно вагомим), Д.Я. Афанасьєв, М.І. Косець — учні Ю.Д. Клеопова, засновника відділу та його керівника до Великої Вітчизняної війни (1941–1945), були високоосвіченими людьми й беззаперечними авторитетами у своїй галузі (до речі, ім'я Клеопова тоді не згадувалося й роботи його не цитувалися через політичні мотиви. Цитувати й аналізувати його праці першим почав Ю.Р. Шеляг-Сосонко).

Доктор біологічних наук, професор Гаврило Іванович Білик у 1955–1976 роках очолював наш відділ і водночас протягом певного часу був заступником директора з наукової роботи, а в 1963 – 1968 роках — директором Інституту. Основний напрям його особистих наукових інтересів — дослідження галофітної та степової рослинності. Як керівник відділу, він сприяв продовженню й розвитку напрямів, розпочатих Ю.Д. Клеоповим. Зокрема, під керівництвом Гаврила Івановича були завершені фундаментальні дослідження рослинного покриву України, що дало змогу виявити основні закономірності його поширення та формування, з'ясувати склад, просторову структуру та біологічну

продуктивність. Отримані дані були узагальнені в чотиритомній монографії «Рослинність УРСР», основні автори якої, у тому числі й Г.І. Білик, були удостоєні Премії імені М.Г. Холодного. З виходом у світ цієї монографії у геоботанічних дослідженнях України підбивалися підсумки колективної роботи усього відділу та й геоботаніків усієї України взагалі.

У своїх стосунках зі співробітниками відділу Гаврило Іванович був досить вимогливим. Водночас він завжди приязно ставився до підлеглих, із розумінням зважав на труднощі, які в них виникали в роботі, підтримував ініціативу науковців щодо тематики чи методики роботи. Досить показовим було його ставлення до своїх учнів, роботу яких він постійно контролював і скеровував. Так, лише його поблажливе ставлення дозволило З.А. Саричевій завершити дисертацію та отримати ступінь кандидата наук. Більшість співробітників, які працювали під керівництвом Г.І. Білика, зберегли про нього добру пам'ять і вдячність за підтримку в роботі та побутових скрутах.

На мою думку, слід розрізняти геоботаніку як науку, і геоботанічну службу, або науковий геоботанічний супровід різного роду діяльності. Зокрема, опис рослинності певного об'єкта — це не наука. Але, якщо при цьому (умовно) проведено хоча б її оригінальну класифікацію (типізацію), аналіз і районування території за певними ознаками рослинності та порівняння з іншими регіонами, — то це вже наукова розробка. До речі, протягом свого життя я, як і кожний геоботанік, часом виконував такий геоботанічний науковий супровід, але при цьому намагався з'ясувати й певні наукові питання. На це спонукало також формулювання назв наукових тем. Зокрема, тема моєї дисертації була не просто «Рослинність долини р. Снов», а «Рослинність долини р. Снов та її народно-господарське значення». Позначалися, напевно, відголоси «Сталінського плану перетворення природи» в його місцевому «доведенні до абсурду». У зв'язку з цим пригадую, як під час обстеження заплави р. Снов я переконався, що врожайність тамтешнім лукам із досить бідними

грунтами забезпечує лише достатнє зволоження та близький рівень залягання ґрунтових вод протягом усього вегетаційного періоду (але не заболочення!). Яке ж було моє здивування, коли я, за порадою керівника, пішов у «ДПРВОДГОСП» і довідався, що там уже готовий проект каналізації русла цієї красивої річки, оспіваної Л.І. Глібовим («Стоїть гора високая...»)! А я ще під час роботи в ґрунтознавчій партії побачив, як спотворюють природу меліоратори: р. Трубіж із частково заболоченою заплавою була піддана каналізації й поглибленню русла. Після цього всі «вивернуті» на поверхню мінеральні піщані ґрунти, як і торфові карбонатні, стали неродючими. Рівень води настільки понизився, що згодом довелося будувати канал від р. Остер, щоб забезпечити Трубіж водою. Там утворилася «антропогенна пустеля» або, як говорила Модестівна, «лунний ландшафт». Я згадав цю «красу», коли дізнався про плани щодо Снову. І тоді я вирішив подати до центральної республіканської газети «Правда України» статтю про необхідність заборони безоглядного осушення боліт і річок Полісся. І зовсім неочікуваними для мене стали відгуки на неї: п'ять чи шість знайомих і незнайомих осіб, так чи інакше пов'язаних із цією проблемою, надіслали мені «схвальні відгуки» з таким рефреном: «як мужньо Ви виступили!». Мене це здивувало, оскільки я вважав за нормальне висловити свою громадянську позицію. Водночас я зрозумів, наскільки залякані люди старшого покоління. До речі, суцільного осушення заплави р. Снов так і не сталося.

Але час ішов, обставини змінювалися і вже в 60-ті роки вчені порушили питання не лише про охорону степів, яке було розпочато ще наприкінці XIX — на початку XX ст., а й про охорону «звичайних» лісів, боліт і лук. Одними з перших запропонували взяти під охорону в ранзі заказників сфагнові болота, зокрема болота «Мох» і «Гальський мох» у долині р. Снов, описані нами разом із Є.М. Брадїс під час уже згадуваного мого першого «настановчого» виїзду в експедицію. Список боліт, які пропонувалися для охорони, був опублікований Є.М. Брадїс у

1969 році. На цей час припадає й долучення українських болотознавців до роботи в міжнародному проєкті «Телма» («мул» — грецькою). В Україні групу «Телма» очолила Єлизавета Модестівна, а увійшли до її складу всі її учні та інші болотознавці.

Закінчення аспірантури збіглося для мене з анекдотичною пригодою. Після чергової експедиції я подав заяву до дирекції про відпустку й майже два тижні чекав наказу, доки мені не підказали, що заяву слід було писати українською мовою. Я переписав її і вже наступного дня отримав довго очікувану відпустку. Директором Інституту на той час був академік Дмитро Костьович Зеров. Після цього, маючи вже гіркий досвід, я, як «законослухняна людина», дисертацію, звичайно, почав писати українською мовою. Дуже важко далися мені два перші великі розділи. На жаль, ніхто тоді мені не підказав, що мова не має принципового значення, й мені довелося усе це потім перекладати російською мовою та переписувати. Цим частково пояснюється затримка із захистом дисертації, який відбувся лише в 1965 році. Після закінчення аспірантури я отримав посаду молодшого наукового співробітника відділу геоботаніки й долучився до виконання планових тем, зокрема до теми під керівництвом Є.М. Бродіс з опису торфово-болотного фонду УРСР. Три експедиційні сезони, проведені разом із моєю наставницею, дали мені змогу вдосконалити свої знання в болотознавстві, в налагоджуванні стосунків із колегами-учасниками експедиції та з місцевими мешканцями. Під час тих виїздів ми дослідили болота Волині (південну частину), Малего Полісся, Опілля, Поділля, Правобережного Лісостепу. На жаль, після цього мене залучили до виконання іншої теми (це було Державне замовлення): «Вплив створення водосховища Київської ГЕС на прибережну територію». Досі я відчуваю провину за те, що не порадився з Єлизаветою Модестівною. Тоді це виглядало так, начебто я її залишив. А ще більше жалкую, що з цього «Державного замовлення» (керівник Д.Я. Афанасьєв) нічого не вийшло. Тема взагалі була запізнілою, оскільки водосховище вже було

заповнене. Юрій Романович, який теж був виконавцем цієї теми, вчасно зорієнтувався та запропонував свою тему, яка потім стала основою його докторської дисертації. Щоправда, тоді мені вдалося провести на болоті «Видра» перші стаціонарні дослідження з вивчення впливу осушення на рослинність. Отримані за 2 роки дані згодом були використані в нашій монографії «Изменение растительности и флоры болот под влиянием мелиорации» (1982). Наступна тема з обстеження заплав малих річок (керівник той же) також не виправдала себе. За цей час Юрій Романович встиг підготувати й видати свою монографію про дубові ліси (1974), а Єлизавета Модестівна з учнями — «Торфово-болотний фонд УРСР» (1973). Врешті-решт я зрозумів, що треба діяти «самостійно» й погодився з пропозицією дирекції очолити комплексну тему з дослідження рослинності та флори новоствореного в Житомирській області Поліського заповідника. Зібрався досить потужний колектив: геоботаніки — я та інженер Н.О. Парахонська, систематик квіткових рослин О.П. Мринський, бріолог Л.Я. Партика, ліхенолог В.Р. Маслова та три альгологи — Н.О. Мошкова, З.І. Асаул-Ветрова та Н.С. Водоп'ян, які досліджували різні групи водоростей. Починаючи з 1971 р. протягом трьох років ми обстежували заповідник і всі разом, і поодиночки. По-справжньому в одній команді вдалося попрацювати лише з Н.О. Мошковою та Л.Я. Партикою, які добре розумілися на біоценотичних зв'язках різних груп рослин. На жаль, відсутність у мене досвіду керівництва таким складним колективом і відсів деяких учасників не дали змоги вчасно підготувати та подати до друку заплановану монографію «Рослинність Поліського державного заповідника» (вона була завершена лише в 1978 р., а депонована лише в 1983 р.). За винятком О.П. Мринського, всі виконавці подали свої матеріали у вигляді окремих статей.

Успішнішими й результативнішими стали дослідження з вивчення впливу осушення на рослинність і флору боліт, виконавцями якої були геоботаніки Т.Л. Андрієнко,

А.І. Кзьмичов і заслужений меліоратор кандидат сільськогосподарських наук К.С. Семенов, який підготував розділ із історії проведення меліоративних робіт в Україні. Потім, коли з'ясувалося, що розділ «Лісові болота», виконаний А.І. Кузьмичовим лише частково, довелося залучити до роботи співробітника УСГА І.М. Григору. Монографія вийшла друком у 1982 р. Матеріали, що були зібрані під час спостережень за перебігом змін у рослинному покриві боліт при осушенні, сприяли розробці індексу осушення (Is) та складанню таблиці індексів осушення для 343 видів, за допомогою яких, застосувавши досить просту формулу, за складом рослинності можна було визначати інтенсивність осушення певного ценозу, певної ділянки болота, певного болотного масиву. Після публікації цього матеріалу в журналі «Экология» фахівці з Данії звернулися до нас із проханням надіслати таблицю індексів із перекладом методики, а потім надіслали й свою працю про болота Данії, де був використаний цей індекс. Методика визначення і таблиця індексів осушення ввійшли до монографії (1982 р.). Додам, що всі розрахунки з індексів осушення я проводив з інженером Н.О. Парахонською «вручну», оскільки комп'ютерів на той час в СРСР ще не було. Водночас я також запропонував використовувати коефіцієнт деградації (Kd) для трав'янистої рослинності, який давав змогу встановити ступінь деградації лучних угідь, їхнє забруднення аборигенними бур'янами та заносними рослинами. І цей показник також увійшов у практику дослідників лучної рослинності в Україні. Згодом логіка підказала, що вказані коефіцієнти можна використовувати й для визначення зворотних процесів: індекс осушення — як індекс заболочування при підтопленні, а коефіцієнт деградації — для визначення ступеня демутації на перелогах.

Усе це відбувалося на тлі певного буму досліджень із індикації умов за рослинністю та застосування математичних методів у геоботаніці, який спостерігався в СРСР, як і в усьому

світі, в 60–70 роках, що й засвідчує проведення численних Всесоюзних з'їздів, нарад і конференцій. Я намагався брати якнайактивнішу участь у всіх цих заходах. Так, я був учасником Всесоюзних нарад і конференцій, які відбувалися в Ленінграді (1967), Тарту (1969), Москві (1972), з'їздів ВБТ у Києві (1973) та Уфі (1974) і автором кількох статей у всесоюзних виданнях – Ботанічному журналі, «Екології», різноманітних збірках.

Згодом учені дійшли висновку, що математизація геоботаніки не призвела до значних якісних досягнень у дослідженні рослинності, що будь-які формули та розрахунки можуть лише підсилювати, об'єктивізувати висновки, зроблені старими методами, та полегшувати обробку зібраних матеріалів і створювати «бази даних».

Протягом 1979–1987 років я зосередився на поглибленому, цілеспрямованому вивченні лучної рослинності, яке зазвичай супроводжувалося лише розробкою та впровадженням рекомендацій з її інтенсивного використання та охорони. Дирекція і керівництво відділу погодилися створити відповідну групу луківників, але підібрати фахівців потрібного рівня не вдалося. Провину за це керівництво поклало на мене. Були (на їхню думку) ще якісь помилки й тому я досить часто відчував на собі шквал критики. Так чи інакше, а результати роботи з цієї проблеми були викладені у вигляді двох монографій — «Типологія лугов України» (1988) і «Луки Чернігівщини». Остання, щоправда, через радикальні зміни в державі побачила світ лише у 2006 році. Водночас для деяких областей і районів було видано п'ять «Рекомендацій по поліпшенню природних кормових угідь, оптимізації їх використання та охорони». Основні виконавці — Л. Балашов, В. Соломаха, А. Боговін у 1990 р. були відзначені Премією імені М.Г. Холодного АН УРСР. Під час проведення досліджень часто доводилося місяцями «сидіти» в колгоспах і спілкуватися з їхніми керівниками та керівниками областей, районів, причому з деякими з них ми спілкувалися із задоволенням. Знайомства іноді мали й

продовження. Зокрема, М.А. Даниленко (тоді — керівник Чернігівського обласного Управління сільського господарства, потім — канд. економ. наук, доцент кафедри аграрних технологій Чернігівського інституту економіки та управління, заслужений працівник сільського господарства України (помер у 2011 р.)) — став співавтором нашої монографії «Луки Чернігівщини» й забезпечив, хоча й із запізненням, її видання у 2006 р.; О.Г. Боровик (тоді — голова колгоспу «Авангард» Коропського р-ну тієї ж області, Герой Соціалістичної праці, а тепер і Герой України, академік УААН, Голова Всеукраїнського союзу сільськогосподарських підприємств, заслужений працівник сільського господарства) сприяв проведенню досліджень у заплаві Десни, а також допомагав у публікації згаданої монографії. Мені запам'яталися В.М. Шудра, голова колгоспу імені С.М. Будьонного на Чернігівщині, з яким був укладений наш перший госпдоговір; О.Л. Белозерський, голова колгоспу «Заповіт Ілліча» в с. Леніно Радомишльського району на Житомирщині, де ми два сезони «сиділи» на дослідах у виробничих масштабах; В.А. Міненко, колишній голова цього ж колгоспу, а на той час голова РАПО, в оселі якого ми жили. Доводилося залучати до виконання теми й місцевих фахівців. Найуспішніше і дуже плідно працювали з нами М.Н. Бувальцев (Сарненська дослідна станція), О.Л. Осадчий (Чернігівська СГДС), Г.І. Прищак (Коростенський СГНДІ).

Стосунки з колегами приблизно мого віку (друге покоління відділу геоботаніки) склалися для мене, зазвичай, дружньо. Ми доброзичливо ставилися один до одного, влаштовували свята «на День народження», практикували дружні шаржі та вірші, перші два роки організовували лижні вилазки у Феофанію. З Юрієм Романовичем ми були прописані в гуртожитку в одній кімнаті, щоправда, я жив у знайомих, ближче до Інституту. Ми були з ним досить близькі. Підтвердженням цього міг би бути його повсякчасний вислів «Мы с Лёвой...(то-то і то-то)». Уперше в експедиції я зустрівся з

Ю.Р. у 1963 чи 1964 році, коли він долучився до нашої з Єлизаветою Модестівною експедиції по болотах Поділля, аби, як він висловився, «набути досвіду в болотознавстві з перших рук». Я вже тоді розумів, що Юрій Романович «на голову вище за нас усіх» і «далеко піде». Гадаю, що це розуміли й інші. «Ми ще попрацюємо під його «чутким керівництвом», якось висловилося ще на початку його наукової кар'єри одна зі співробітниць нашої групи. Першим під його «чутким керівництвом» опинився я, коли Ю.Р. запропонував мені участь у темі, у якій він був керівником. Щоправда, якихось особливостей його як керівника, крім вимогливості, я тоді не відчув. У наступні роки в експедиційних дослідженнях по Київському водосховищу та в Чорнобильській зоні, де він був також керівником, чогось незвичайного в його поведінці не спостерігалося, але я помітив, що вирішальне слово щодо організації роботи в полі він завжди лишав за собою. У роботі над темами, де я був керівником, виявилася моя прикра «рису вдача»: я організовував і проводив роботу за планом, але на певному етапі, коли її основна частина була виконана, я втрачав до теми інтерес і на завершальному етапі при оформленні монографії виникала затримка. Як приклад, можу згадати мою першу тему, що стосувалася Поліського заповідника, та навіть і мою дисертацію, коли керівництво відділу запропонувало мені оформити її як монографію. Напевно, мені бракувало організаційних здібностей. Але в наступних темах — щодо змін флори та рослинності боліт, а також із лучної типології — мене «активізували» інші виконавці. Зокрема, дуже слушно долучився на завершальному етапі до виконання теми з типології лук Юрій Романович, що забезпечило її вчасне виконання та видання монографії. Ми розробили типологію лук на основі флористичної класифікації, що було тоді новим для лукознавства.

На мою думку, кожна моя монографія містить, крім суто геоботанічних описових даних, щось нове, що має певною

мірою наукове значення. Навіть до монографії по ПДЗ, яка була депонована, увійшли описи болотної та водної рослинності з урахуванням альгокомпонентів, що не практикувалося на той час. У монографії про зміни рослинного покриву боліт під впливом меліорації я використав вищезгаданий мною «індекс осушення» (Is) і таблицю цих індексів для 343 видів рослин. Туди увійшли також дані стаціонарних спостережень за змінами гідрологічного режиму (рівня води та вологості верхнього шару торфу) при осушенні болота Видра. В «Типологии лугов Украины» (1988) висвітлені наслідки дослідів із внесенням NPK — добрив для визначення їх оптимальних доз, причому не за врожайністю, а за збереженням видового складу лучних ценозів. Адже в разі використання надмірної кількості азотних добрив підвищується участь злаків і деяких нітрофілів, а за високих доз фосфорно-калійних — бобових. Тоді ж здійснювалися дослідження впливу різних доз NPK — добрив на мікоризу лучних рослин (дипломна робота С.В. Богуславського). Визначення впливу різних доз мінеральних добрив ми вивчали на дослідях в Інституті землеробства, керівником яких був А.В. Боговін. Це була наша друга зустріч з ним у спільній роботі. Проводили ми таку роботу також і на Чернігівській сільськогосподарській дослідній станції. Відповідні спостереження провів на Сарненській дослідній станції М.Н. Бувальцев. На той час групу луківників у відділі поповнив Василь Федорович Кудрявцев. Він був значно старшим за нас, повоював на фронтах Великої Вітчизняної війни. Працюючи у відділі кормів МСГ УРСР, Василь Федорович підготував і захистив дисертацію на тему «Луки Житомирського Полісся». Саме він був ініціатором створення «Рекомендацій з оптимального використання, поліпшення та охорони природних кормових угідь Чернігівської області». Потім такі рекомендації подавалися за участю місцевих фахівців для Рівненської області та окремих районів поліських областей України. З Василем Федоровичем було важкувато в експедиціях — позначалися його

звички міністерського «перевіряючого», якому «всі винні й повинні». Крім того, в роботі він намагався усе спрокувати.

Хочу трохи поділитися своїми враженнями про Ю.Р. Шеляга-Сосонка як керівника нашого відділу. Пригадую, що певний час (здається, досить нетривалий) він суміщав керівництво обома відділами — систематики вищих рослин і геоботаніки. В першому він встиг організувати видання нового «Определителя ... Украины...» (до речі, російською мовою). Це мало тоді неабияке значення для відділу. Треба зазначити, що Юрій Романович завжди добре відчував нове в науці й намагався вчасно впроваджувати його. Як приклад, можна навести відрядження його аспіранта В.А. Соломахи до Уфи, де Б.М. Міркін на теренах СРСР запроваджував класифікацію рослинності за методом Браун-Бланке. Це й прискорило її впровадження в Україні, хоча сам Юрій Романович, на мою думку, не став справжнім її прихильником. Намагання об'єктивізувати наслідки геоботанічних досліджень призвело до створення у відділі ЛАДД — лабораторії дистанційних методів дослідження рослинності, що також певною мірою було новаторським підходом. Згодом ця лабораторія стала самостійною одиницею. Її досягнення сприймалися неоднозначно, але були досить цікавими. Водночас хочу відзначити таку рису вдачі Юрія Романовича, як упевненість у своїй правоті в усіх питаннях — як наукових, так і адміністративних. Пам'ятаю, як протягом тривалого часу він був керівником усіх аспірантів відділу, а ми, решта старших науковців, були, так би мовити, їх «мікрошефами». Певною мірою це було виправдано, оскільки більшість його аспірантів і здобувачів успішно захищалися, а згодом ставали й докторами наук. Проте такі «диктаторські» підходи призвели до того, що відділ залишили деякі наукові співробітники. З часом Юрій Романович почав займатися проблемами глобальними, загальнофілософськими, результатом чого стала монографія «Методологія геоботаніки» (1991) та ін. З його ініціативи у

відділі було створено «Зелену книгу України» (1987), першу на той час в СРСР та й у світі, «Продромус рослинності України (на домінантній основі)» (1991). Були й інші новації за його ініціативою.

Коротше кажучи, усі наукові регалії, які він отримував, — професор, член-кореспондент, академік, Заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України — адекватна оцінка його досягнень у науці.

І нам, його колегам, лишається тільки пишатися тим, що ми працювали в цьому відділі «за часів Шеляга».

Свого часу до сорокового Дня його народження я висловив це в таких рядках:

*Что сказать об уровне Шеляга ?
Коллективу есть чем гордиться!
Научный уровень Юры таков:
 $\infty+1!$*

Прихід до нашого відділу Дмитра Васильовича Дубини, який згодом став доктором наук і заступником завідувача, ознаменував появу третього покоління геоботаніків у нашому Інституті та сприяв впорядкуванню науково-організаційного життя і створенню доброзичливої, товариської атмосфери в колективі. До речі, Дмитро Васильович відновив традиції святкування різних подій і дат у відділі й намагається підтримувати їх і сьогодні. Коли Юрій Романович зосередився переважно на роботі в Інституті еволюційної екології НАН України, Дмитро Васильович став незаперечним авторитетом для молодих співробітників і певною мірою — «обличчям відділу» в інститутських і позаінститутських подіях. І все це, безумовно, насамперед завдяки його науковій ерудиції, величезній працьовитості, власному погляду на всі питання та, ще раз підкреслю, — його науково-організаційним здібностям. Навіть після нашого об'єднання з відділом екології він не втратив цей свій статус.

На початку 90-х років директор Інституту академік Костянтин Меркурійович Ситник запропонував мені викласти результати своїх багаторічних досліджень в узагальнюючій праці й захищати докторську дисертацію «за сукупністю наукових праць». Назва її була сформульована так: «Антропогенні зміни, оптимізація, використання та охорона трав'янистої рослинності Полісся і Лісостепу України» і 4 лютого 1994 р. відбувся мій захист на здобуття наукового ступеня доктора біологічних наук, за що я дуже вдячний Костянтину Меркурійовичу, оскільки виконати нову тему я просто не зміг би фізично.

За час моєї роботи у відділі в ньому працювало чимало молоді — практиканти, інженери, аспіранти, наукові співробітники. Багато з них стали відомими вченими. Особливо запам'яталися мені аспіранти 80-х років: Сергій Попович (доктор, професор, завідувач кафедри УСГА), Володимир Соломаха (доктор, професор кафедри ботаніки Київського університету, лауреат Премії імені М.Г. Холодного), Павло Устименко (доктор, провідний науковий співробітник відділу геоботаніки), Олександр Орлов (завідувач лабораторії радіоекології лісу, лауреат Державної премії України), Ярослав Мовчан (доктор, професор, старший науковий співробітник кафедри екології НАУ, лауреат Державної премії України), Олександр Костильов (проректор Медичного університету). З усіма ними мені довелося певною мірою співпрацювати й приємно зазначити, що наші зв'язки збереглися й до цього часу. Їх, таких різних, об'єднує захоплення ботанічною наукою, любов до природи. Однак деякі прізвища не могу навіть пригадати, бо вони жодним чином не збагатили геоботаніку, як науку.

Відчуваю певну провину за долю одного, надзвичайно талановитого випускника Харківського університету — Михайла Кругова. Пам'ятаю, з яким захопленням під час проходження в нашій групі лукознавців переддипломної практики він збирав

матеріал і обробляв гербарій для своєї дипломної роботи! Крім того, Михайло взагалі завжди брав найактивнішу участь у всіх справах групи. Він першим у відділі використав для обробки експедиційних матеріалів електронно-обчислювану машину (ЕОМ) — то був ще »докомп'ютерний» період у нашому Інституті. Його дипломний проект був виконаний на такому рівні, що на Всесоюзному конкурсі 1979/80 рр. він отримав медаль «За найкращу студентську роботу», а я, як його керівник, — диплом «Міністерства вищої освіти та ЦК ВЛКСМ». Після призначення на роботу до Інституту ботаніки М. Кругов почав працювати в нашій групі. Здавалося б, усе йшло добре. Кілька праць у співавторстві та його особисті були надруковані в матеріалах чергового з'їзду УБТ і різних конференцій. Вдалося «вибити» для нього й місце в гуртожитку, а відповідно — й київську прописку (що було на той час надзвичайно складно). Обговоривши кілька варіантів теми для його майбутньої дисертації, ми з ним обрали типову для того часу: опис рослинності заплави однієї з річок Харківщини. Але Юрій Романович, як керівник відділу, тему не схвалив, обґрунтувавши своє рішення тим, що інвентаризаційний період в українській геоботаніці завершився, а, отже, тема не актуальна. Довести протилежне було важко, точніше, неможливо. А згодом Михайла почала гнітити постійна, як він висловлювався, «паперова робота», а наші публікації він вважав непотрібними, адже їх «усе одно ніхто не читатиме». На жаль, мені не вдалося переконати його у фундаментальності наших досліджень. Може, тому, що свого часу я й сам збирався тікати з інституту з подібних міркувань? Крім того, неабияку роль у цьому питанні для Михайла Кругова відіграв і важкий економічний стан у країні. «Як можна займатися цією писаниною, коли в країні нормований розподіл товарів! Краще піти працювати на завод», — кинув він мені одного разу й на початку 1984 року звільнився з Інституту. Більше я про нього нічого не чув, мабуть, до ботаніки він не повернувся.

Усі плани й наміри багатьох із нас перекреслила в квітні 1986 року Чорнобильська катастрофа. Моє знайомство із зоною ЧАЕС відбулося ще в роки її побудови. Експедиція геоботаніків Інституту досліджувала стан рослинності в смузі впливу Київського водосховища. Запам'ятався великий котлован на місці майбутнього ставка-охолоджувача та наметове містечко будівельників, яке розташовувалося посеред лісу на місці майбутнього «Рудого лісу» і, напевно, майбутнього міста Прип'яті. В деяких місцях були помітні наслідки необережного поводження з вогнем, унаслідок чого вигорів увесь наземний покрив, підріст і підлісок. Подекуди траплялися й постраждали дерева. З огляду на це, ми написали в багатотиражку будівництва, підкреслюючи, що таке недбале ставлення до природи несумісне з будівництвом, яке має назву «Комсомольське». Тоді ми навіть не могли припустити, що через роки подібна людська недбалість і втрата почуття відповідальності призведуть до трагічних подій 1986 року !

Про аварію ми всі дізналися з газет і радіоповідомлень. В Інституті на той час існував відділ радіобіології, який очолював академік Дмитро Михайлович Гродзинський. Його співробітники відразу ж почали свої дослідження в новоствореній зоні відчуження (30-кілометрова зона). Необхідність нашої участі, як геоботаніків, у роботах із ліквідації наслідків аварії для мене була безсумнівною. Як група лукознавців, ми вважали, що, крім досліджень стосовно впливу радіації на фітосистеми, потрібними будуть заходи з ліквідації наслідків радіонуклідного забруднення. Відповідні пропозиції ми подали до дирекції Інституту та до ПФ ВАСГНІЛ, розуміючи, що там знадобляться наші описи рослинності цієї території за попередні роки. Розораність 30-кілометрової зони свідчила про те, що наступного року, коли землі залишаться незасіяними, розпочнеться розвіювання легких ґрунтів цієї зони разом із радіонуклідами.

Наша група підготувала та передала 13 і 15 травня 1986 року до Бюро відділення загальної біології АН УРСР і до

Держагропрому України доповідну записку «Про необхідність залуження орних земель у Чорнобильській зоні та методи прискороного залуження відкритих ґрунтів із метою запобігання пилопереносу радіонуклідів» (кандидати біологічних наук Л.С. Балашов та В.А. Соломаха).

Наприкінці червня — початку липня 1986 року разом із групою співробітників різних відділів Інституту відбувся наш перший виїзд до 30-кілометрової Чорнобильської зони, а потім ми здійснили ще декілька короткочасних рекогносційних виїздів. І хоча вони були нетривалими, все ж дали змогу побачити об'єкти, ознайомитися з умовами роботи в Зоні, зібрати проби деяких видів рослин для проведення радіологічного аналізу та запропонувати для загальної програми Академії наук кілька тем. Проте, на жаль, розпочати роботу тоді нам не довелося, оскільки керівництво вирішило, що геоботанічну оцінку території зможе зробити кожний, тому жодна з тем не була прийнята.

Перші наші враження від безлюдних сіл і Чорнобиля із Прип'яттю були гнітючі — усе свідчило про те, що нормальне життя тут враз і надовго обірвалося. Це чудово змалював у своїх віршах «Я видел...» В.В. Долін, доктор біологічних наук, керівник відділу Інституту геохімії навколишнього середовища, з яким потім мені довелося співпрацювати протягом кількох років. Усі групи очолювали радіобіологи з дозиметристом, за яким доводилося йти «слід у слід», оскільки забруднення було надзвичайно «плямистим» і крок ліворуч, крок праворуч загрожував потрапленням у «брудну пляму» з дуже високою радіоактивністю. Зона вразила нас гігантськими бур'янами: можна було відкрити хвіртку залишеної садиби й опинитися перед «стіною» звичайних бур'янів із товстими стеблами, на зріст вищих за людину. З'явилися вже й морфози, найкраще помітні на деревах, де листя та глиця змінили форму, розміри, а часто й забарвлення.

Але найбільше нас вразив і запам'ятався «Рудий ліс» (на захід від ЧАЕС), де бурштиново-червоні стовбури сосен були

вкриті незвичайною за кольором глицею. Серед цього помаранчево-рудого моноліту лише деінде проглядали зелені берізки. (Між іншим, під час «помаранчевої революції» 2004 року саме підсвідомий спомин про «Рудий ліс» не дозволив мені приєднатися до Майдану: в той час він весь здавався помаранчево-рудим, серед якого поодинокі вкраплювалися синьо-жовті прапори. А це так нагадувало «Рудий ліс» Чорнобиля! Мене це мимоволі відштовхувало).

А тим часом життя йшло своєю чергою. Продовжуючи наші планові тематичні роботи з дослідження лучних сукцесій антропогенного походження в поліських — Житомирській і Чернігівській — областях, тобто рухаючись фактично по західному та північно-східному напрямках викидів ЧАЕС, ми намагалися фіксувати забруднення радіонуклідами фітоценозів різних типів лук і відбирали проби рослин для аналізу. Ця робота тривала і в подальші роки, але виїзди до Чорнобиля були поодинокими.

Під час чергових річних зборів Відділення Загальної біології у 1990 році зоологи (чл.- кор. Л.І. Францевич) порушили питання щодо необхідності спільних досліджень стану рослинності в Зоні відчуження різними фахівцями – зоологами, гідрогеологами, лісівниками, оскільки нарешті стало зрозуміло, що жодні дослідження природних процесів у Зоні неможливі без знання рослинного покриву, бо саме він під час аварії мав значний вплив на характер розподілу радіонуклідів і паливних часток, а в пост-аварійний період постійно впливає на їхню міграцію. Водночас розподіл тварин і птахів теж залежить від рослинного покриву, який створює умови для їхнього існування.

Це й визначило нашу офіційну появу в Зоні відчуження у 1991 році зі своєю темою «Попередня типізація території 30-кілометрової зони ЧАЕС за ботанічними факторами» під керівництвом академіка Ю.Р. Шеляга-Сосонка. Нашим завданням було здійснення великомасштабного (М 1:500) картування рослинності таких ділянок у Зоні, як ПТЛРО «Рудий

ліс» і полігон «К» на його території, який охоплює переважно бурти з деревиною, засипані ґрунтом. Також був закартований відрізок лівобережної заплави Прип'яті між р. Муровкою і старицею «Краснянський старик». Робота виконувалася на замовлення гідрогеологів НВО «Прип'ять» і після завершення була передана їм разом із картами.

Хочу зауважити, що до того, як мені запропонували стати одним із виконавців чорнобильської тематики, я й сам висловлював бажання брати в ній участь.

І сталося так, що протягом усього десятиріччя, аж до мого виходу на пенсію у 2000 році, я був учасником усієї чорнобильської тематики. Водночас я укладав договірні теми з питань поліпшення лучних кормових угідь, оскільки групу луківників треба було забезпечувати зарплатою. Крім того, Вченою радою Інституту була затверджена тема «Близькі та віддалені наслідки підвищеного вмісту радіонуклідів у рослинних системах», керівником якої став провідний радіобіолог України Д.М. Гродзинський. Наші пропозиції ввійшли до її розділу «Фіторекультивация дуже забруднених систем».

Спрямування і заданість цієї теми визначили надалі нашу роботу в Зоні як геоботанічний супровід. Ми робили описи пробних ділянок для зоологів, опис рослинності пунктів постійного нагляду (ППН) для відділу радіоекологічного моніторингу «Чорнобильлісу», описи та картування пробних ділянок і пунктів АСКРО для ОП «Рамон», стаціонарів відділу радіоекології лісу ЧоНЦМД, а також полігонів комплексних радіогідрогеоекологічних досліджень («Димерського», «Маневицького» та ін.) для геохіміків, розробляли ботанічні критерії для регіонального гідромоніторингу для відділу гідрогеології Інституту геології АН УРСР. Після завезення в Зону особин коней Пржевальського ми оцінили придатність для них місцевої кормової бази. Довелося співпрацювати із зоологами групи Г.Н. Двойноса, а згодом консультувати його

аспірантку К.А. Сливінську, яка вивчала біологію та екологію цих поселенців у Зоні. Але водночас ми вирішували також і свої загальноботанічні та загальноекологічні проблеми. Нас цікавили проблеми збереження існуючого рослинного покриву в умовах підвищеної радіації та відсутності антропогенного пресу, а також динаміка екологічного режиму лісів, боліт і лук у Зоні та демутація рослинності за цих умов.

У підсумку це дало можливість прогнозувати подальші зміни рослинного покриву Зони та її біоти загалом, що мало велике радіоекологічне значення, оскільки на той час усі учасники ліквідації наслідків аварії дійшли висновку, що природна рослинність забезпечує стабілізацію радіонуклідного обміну в системі «грунт–рослина» та зменшує міграцію радіонуклідів за межі Зони значно краще, ніж усілякі технічні заходи, витрати на які складають чималу суму.

Питання збереження біорізноманіття теж не залишилися поза увагою біологів, які працювали на території Зони відчуження. За ініціативою професора Л.І. Францевича в 1994 році було розпочато роботу з відновлення в Зоні природоохоронних об'єктів і створення нових. Комісія у складі співробітників Інституту зоології АН УРСР (Л.І. Францевич, В.Б. Шуваликов), Інституту ботаніки АН УРСР (Л.С. Балашов, Л.М. Сипайлова) та відповідальних співробітників підприємства 'Чорнобильліс' (М.І. Шерстюк, В.М. Цибуля) обстежила стан усіх об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ), які існували до 1986 року, та передала ті, що збереглися, під охоронні зобов'язання «Чорнобильлісу». Наступного року ми накреслили нові об'єкти ПЗФ і водночас спільно із зоологами фіксували збереженість і поширення в Зоні видів рослин і тварин із «Червоної книги України».

Слід зазначити, що питання створення в Зоні відчуження природоохоронних об'єктів, порушене ще в 1986 році, не розв'язане й досі — лише відповідно до указу Президента України там створено зоологічний заказник. Найкращим

варіантом, на нашу думку, стало б заснування на всій території Зони Чорнобильського біосферного заповідника. І такий проект 2013 року переданий до Міністерства екології та природних ресурсів (до речі, до його розроблення запросили також і мене). Нині він проходить процедуру затвердження, але вирішення цього питання дуже проблематично в такий важкий для країни час.

Результати багаторічних досліджень, проведених у Чорнобильській зоні, наводилися в численних публікаціях спеціалізованих конференцій і різних нарад, а також у науковій періодиці. Дані наших досліджень увійшли до таких узагальнюючих монографій, як «Чернобыльская катастрофа» (1994), яка була згодом перевидана українською та англійською мовами, «Автораєабілітаційні процеси в екосистемах Чорнобильської зони відчуження» (2001) і до «Методичних рекомендацій з організації та проведення радіоекологічного моніторингу лісів у Чорнобильській зоні відчуження» (1997).

Унаслідок припинення фінансування з бюджету та обмеження щодо укладання госпдоговорів співробітникам Інституту довелося укладати їх безпосередньо із замовниками. Зокрема, це «Розробка концепції радіаційного та екологічного моніторингу лісів зони відчуження» (1994–1996 роки, Л.С. Балашов, П.Г. Плюта) й «Науково-методичний супровід радіоекологічного моніторингу біоценозів зони відчуження, приземного шару повітря та атмосферних опадів», «Геоботанічний моніторинг і картування рослинності на ландшафтних площадках» (1997–1998 рр., Л.С. Балашов, П.Г. Плюта, інженер — картограф Л.П. Єременко).

Згадуючи про виконану в Чорнобильській зоні роботу та тодішні подальші наші плани на майбутнє, залишається тільки пожалкувати, що на певному етапі їхнє фінансування спочатку було припинено Академією наук, а згодом і МНС. А це, у свою чергу, не дало змоги завершити деякі теми, а, отже, й отримати важливі наукові та практичні висновки і вчасно надрукувати карти рослинності «Рудого лісу» (1992 та 1997 років) й заплави р. Прип'ять.

В особистому плані дослідження в Зоні дали мені не лише певний обсяг фундаментальних знань, але й досвід праці з фахівцями інших наук — зоологами, гідрогеологами, геохіміками, лісоводами, метеорологами та радіоекологами. Часто згадую неповторні й незабутні часи експедиційних виїздів у Зону разом із співробітниками нашого відділу та інших відділів Інституту, зокрема із Ю.Р. Шелягом-Сосонком, В.А. Соломахою, В.М. Вірченком, С.А. Уваровою, Т.А. Захаровою та, на жаль, із уже покійними Л.М. Сипайловою, П.Г. Плютою, Н.В. Вікторовою, а також зі співробітниками інших Інститутів і установ, багато з яких теж відчували на собі наслідки цієї катастрофи.

Роки розпаду Радянського Союзу та набуття незалежності Україною позначилися в науці як позитивно, так і негативно.

На території, що зазнала радіонуклідного забруднення, ми провели значну роботу, що відображено в самих назвах тем:

1) «Попередня типізація території 30-км зони ЧАЕС за ботанічними факторами» — 1991 р. Головний виконавець — Інститут ботаніки АН УРСР, керівник академік АН УРСР Ю.Р. Шеляг-Сосонко;

2) «Розробка ботанічних та агротехнічних критеріїв для обґрунтування регіонального гідромоніторингу для 30-км зони відчуження ЧАЕС» — 1991–1992 рр, Головний виконавець — Інститут геології АН УРСР, керівник розділу академік АН УРСР Ю.Р. Шеляг-Сосонко;

3) «Вивчення ступеня ураження рослинних асоціацій на модельних ділянках у Зоні відчуження ЧАЕС» — 1992–1993 рр. Головний виконавець — Інститут зоології АН УРСР, керівник розділу — д-р біол. наук Л.С. Балашов;

4) «Демутація лісової та болотної рослинності в зоні відчуження ЧАЕС як основа стабілізації радіонуклідного обміну в системі «грунт–рослинність»» — 1993–1995 рр., Головний виконавець — Відділ радіоекології лісу ЧОНЦМД, керівник розділу — д-р біол. наук Л.С. Балашов;

5) «Вивчення форм і характеру розподілу радіонуклідного забруднення в рослинності за різних геохімічних умов на Українському Поліссі» — 1993–1995 рр. Головний виконавець — Інститут геохімії АН УРСР, керівник розділу д-р біол. наук Л.С. Балашов.

Починаючи з 1995 року й до припинення його видання у 2012 році, я був членом Редакційної ради та експертної групи «Бюлетеня екологічного стану ЧАЕС». Після 2000 року мої зв'язки із Зоною відчуження підтримувалися лише завдяки участі в роботі цієї ради та участі в опрацюванні планів зі створення ЧБЗ, у розробці проектів нових охоронних об'єктів у Чорнобильській зоні, експертизі нових проектів із чорнобильської тематики.

Робота в Чорнобильській зоні певною мірою позначилася на всіх її учасниках. Про це влучно сказав на одній із науково-технічних конференцій, присвячених Чорнобилю, академік Д.М. Гродзинський: «Мы все — побратимы по Чернобылю, и политические события в стране нас не смогут разделить».

У 1998 році несподівано я отримав запрошення до Міжнародного проекту з дослідження змін рослинності на Семипалатинському випробувальному полігоні в Казахстані, де із серпня 1969 року по жовтень 1989 при випробуванні ядерної та водневої зброї було здійснено 138 атомних вибухів у повітрі, 124 наземних і 343 — підземних. І згодом став учасником комплексної теми «Закономірності поширення та міграції радіонуклідів у ґрунтово-рослинному покриві Семипалатинського полігону», а в серпні 1998 року — комплексної експедиції АН Казахстану під керівництвом д-ра біол. наук Р.П. Плисака із метою проведення досліджень на полігоні. Результати їх свідчили, що рослинний покрив на полігоні на той час практично відновився до зонального рівня (зони сухих степів і напівпустель).

Нині полігон абсолютно відкритий, він мовчить, але все ще небезпечний через високий рівень радіації. Наявність 176 видів рослин, спільних для Чорнобильської зони та

Семипалатинського полігону, на підставі існуючих даних дозволила зробити деякі висновки щодо толерантності наших рослин до різних рівнів МЕД.

А природа берет своє: за прошедшие 28 лет большие площади залежей в Зоне начали зарастать лесом, растения постепенно погребают людские следы, разрушая постройки и неиспользуемые дороги, восстанавливаются во многих местах осушенные болота. Через 15–20 лет этот процесс пойдет еще дальше и выделенные на залежах кварталы земель «Чернобыльлеса» станут настоящим лесом. Самовосстановление (демутация) растительности — одно из условий самоочищения от радионуклидного загрязнения, автореабилитации территории, её экосистем и ландшафтов, проходит успешно и нужно только не мешать ему (з моєї статті).

У 2001 році я остаточно завершив роботу в Чорнобильській зоні та «пішов на заслужений відпочинок». Але мої зв'язки з відділом геоботаніки не припинялися: я залишився провідним науковим співробітником відділу «поза штатом». Моє робоче місце — письмовий стіл і книжкова шафа з науковою літературою чекали й чекають мене будь-якого дня.

У 2006 році після мого знайомства з деканом природничого факультету Кам'янець-Подільського педагогічного університету імені Івана Огієнка М.Д. Матвеевим, який приїхав до Києва, я отримав від нього запрошення очолити кафедру біології та методики її викладання у цьому університеті. Мушу сказати, що подібні пропозиції надходили мені й раніше, але я постійно відмовлявся. Цього ж разу, з огляду на родинні обставини та запропоноване мені мінімальне навантаження, я прийняв для себе позитивне рішення. Моя робота полягала в проведенні незначної кількості лекцій з геоботаніки та участі в роботі Державних екзаменаційних комісій. Крім того, на моє рішення вплинуло й те, що в Інституті ще працювала доцент цієї кафедри О.М. Оптасюк (Мороз), з якою я був знайомий раніше, а професором кафедри була Л.Г. Любінська, колишня аспірантка

Б.В. Заверухи. Щороку я мав два-три дипломанти, магістранти або ж бакалаври. З 2010 року я керував роботою аспірантки І.А. Кузь «Флора і рослинність боліт Середнього Придністров'я», яку вона завершила в грудні 2013. Я також підготував і передав на кафедру цикл лекцій за матеріалами, зібраними в Чорнобильській зоні.

Не можу не зупинитися на історії створення факультету природознавства в цьому університеті. Усе починалося з кафедри природничих наук на педагогічному факультеті, де випускники отримували спеціальність учителя початкової школи та вихователя дитячих садків. Із появою після закінчення аспірантури та захисту дисертації в Інституті зоології НАН України М.Д. Матвєєва було розпочато пошук кадрів для створення кафедри біології. Погодилися перейти на кафедру Л.Г. Любінська, яка на той час працювала зав. науковою частиною НПП «Подільські Товтри», а також еколог І.В. Федорчук, який захистив дисертацію в Київському університеті. Дехто працював за сумісництвом. Таким чином, з вересня 2004 року почав функціонувати новий факультет. Тепер він має чотири кафедри — біології та методики її викладання; екології; географії та анатомії і валеології людини — з відповідними спеціальностями. Через цільову аспірантуру наша кафедра підготувала двох ботаніків, зоолога та еколога. Оскільки диплом доктора біологічних наук мав лише я, мене затвердили у 2006 році її завідувачем, а в 2013 — переобрали на новий термін за конкурсом. Зібрався непоганий колектив. Після завершення докторантури в Київському національному університеті у 2013 році захистила докторську дисертацію Л.Г. Любінська і з травня 2014 року змінила мене на посаді завідувача кафедри. На кафедру екології прийшов професор доктор наук О.І. Любінський.

У зв'язку з 90-річчям створення Центральною радою цього університету, у 2008 році він отримав назву «Національний Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка», який

був його першим ректором. У вересні 2014 року відзначили 10-річчя факультету природознавства. Багато було вітань від представників інших вузів і різних організацій. Майже кожен із них відзначав роль М.Д. Матвєєва та Л.Г. Любінської у створенні факультету. Ректорат і Міністерство освіти України нагородили багатьох викладачів грамотами та медалями. Медаль «За вагомий внесок у розвиток освіти та науки» отримав і я. Це була моя третя після Премії імені М.Г. Холодного та Диплома Міністерства вищої освіти ЦК ВЛКСМ «За керівництво дипломним проектом, що був відзначений медаллю», наукова відзнака, якщо не брати до уваги знак «Учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС», яким я дуже дорожу. Решта моїх нагород «за доблесний труд», як вони тоді називалися, належать до масових: «До 100-річчя від дня народження В.І. Леніна»; «До 1500-річчя Києва» та «Ветеран праці».

СЛОВО ДО МОЛОДІ. НАУКА — ТВОЯ ПРОФЕСІЯ

У тих, хто читатиме ці рядки, хочу спитати, точніше, хочу, щоб ви відповіли самі собі на запитання, що вас привело в науку? Адже я вважаю (і не лише я), що в науку повинен і може йти лише той, хто вбачає в ній зміст свого життя. Чому у вас виникло таке бажання, — кожному з вас видніше. Чи це був вплив виховання, чи зразок життя когось із великих учених, чи просто вплив навколишнього середовища, вплив живої природи, яку ще К.Д. Ушинський визнавав не абияким учителем і вихователем дитини. Але я не помилюся, коли скажу, що в основі цього бажання лежить цікавість і допитливість. І не випадково один із геніїв ХХ сторіччя Альберт Ейнштейн, як пишуть його біографи, говорив: *«Радість бачити й розуміти — це найкращий дар природи»*.

Можна навіть стверджувати, що допитливість є основним рушієм науки: ЧОМУ? ЯК? НАВЩО? Пошуки відповіді на ці та інші запитання стали основою пізнання людиною навколишнього світу. До цього додалися, безумовно, вимоги практичного життя. Згадаймо ленінський вислів: *«Від живого споглядання до абстрактного мислення та від нього до практики — такий шлях пізнання істини»*.

З історії, зокрема з історії науки, відомо, що спочатку всеохоплюючою наукою була філософія. Поступово з неї виокремилися біологія, як основа медицини та сільського господарства, фізика та математика, як основа будівництва, торгівлі та металургії, географія, як основа мореплавства, мандрівок і пошуків корисних копалин тощо. Подальший поділ привів до сучасної, інколи надзвичайно вузької, диференціації наук. Адже в самій лише ботаніці (або фітології) можна назвати кільканадцять окремих наук.

Світ навколо нас, зокрема й рослинний, і біосфера загалом, — невичерпний за своєю складністю, невичерпний і для

пізнання. Він потребує подальшого всебічного вивчення, вивчення й охорони — постійно!

У наш час наука — це професія. І як кожна професія вона потребує не лише знання основ своєї окремої науки (це дає освіта), а й вміння володіти відомими поняттями, законами, методами, вміння застосовувати їх у своїх дослідженнях і виявляти певні нові закономірності в досліджуваних явищах. Потрібно також орієнтуватися або мати хоча б уявлення про напрями розвитку науки у світі, особливо в суміжних галузях. Не випадково багато відкриттів за останні десятиріччя зроблено саме на стику окремих наук. Такі відомі комплексні науки, як біофізика, біохімія, біомеханіка, біогеографія — науки біологічного циклу — користуються методами та результатами досліджень інших наук. Тим часом виникли навіть такі нові науки, як біоніка — наука, що вивчає, як говорять, «патенти» живої природи й намагається знайти їм застосування в техніці тощо, як біокібернетика — наука, що використовує можливості кібернетики для дослідження біологічних явищ.

Проте, перш за все, треба бачити свою мету, своє завдання в науці. Не захист дисертації, аби зайняти певну посаду, а наукову ціль, напрямок своєї наукової діяльності. В цьому плані благодатні часи для геоботаніків — період первинної інвентаризації рослинності України — минули. Тоді достатньо було обрати для вивчення один з типів рослинності. Так було зі старшим поколінням нашого відділу. Наприклад, Д.Я. Афанасьєв до війни дослідив луки заплави річки Десни, після війни — заплавні луки Дніпра та річок Полісся загалом. Тут в усьому була новизна. І ми вдячні нашим попередникам, нашим учителям за ті фундаментальні основи геоботаніки в Україні, які їм вдалося закласти. Але цей час минув і вже наступному поколінню — Ю.Р. Шелягу-Сосонку, мені, В.С. Ткаченку, Т.Л. Андрієнко — довелося шукати й розробляти інші аспекти геоботаніки, хоча в аспірантські роки ми ще «добирали» ті залишки з інвентаризації, які нам лишилися. Нашим

наступникам було ще трудніше обрати свою тему, свій напрямок у науці. І тут допомагали або тривалі пошуки в літературі незайманої «ніші», або порада керівника чи старших колег. Мені довелося одного разу випадково ознайомитися із записами студента третього курсу Київського університету (з тих, що бували в нас на практиці), в яких він після, напевно, тривалих, пошуків визначив для себе тему курсової та дипломної робіт, а також тему майбутньої кандидатської і навіть докторської дисертацій. Тобто він знайшов «нішу», якої до нього не торкалися фахівці-попередники, і тепер успішно виконує свою програму. Повторюю, що частіше це вдається за порадою керівника або під впливом обставин. Прикладом першого шляху можуть бути майже всі аспіранти Юрія Романовича, які стали докторами біологічних наук. Прикладом другого є Олександр Олександрович Орлов, який після Чорнобильської аварії долучився до роботи з ліквідації її наслідків як геоботанік-лісівник, але не обмежився лише констатацією забруднення радіонуклідами різних лісових рослин, не обмежився моніторингом, а опрацював із колегами всі аспекти радіоекології лісів Полісся й отримав разом з ними Державну премію.

В академічних і університетських колах іноді доводиться чути таку сентенцію: «Той не вчений, хто не захистив докторську дисертацію до 40 років». І це, до певної міри, справедливо, оскільки переважно в молодому віці людина здатна творити, відкривати щось нове у своїй галузі. Але не для фундаментальних наук, зокрема ботаніки, зоології, взагалі природознавства, де для визначення певних закономірностей потрібні тривалі спостереження. Згадаємо, наприклад, Ч. Дарвіна. Його монографія «Походження видів шляхом природного добору» вийшла друком, коли йому було вже 50 років. Хоча перший короткий нарис своєї теорії, як він відзначає в «Автобіографії», він «накидав олівцем на 3–5 сторінках» у 1842 році, тобто в 33 роки. До речі, раджу всім ознайомитися або й заново перечитати «Автобіографію» Ч. Дарвіна. К.А.

Тімірязєв писав: «Путешествие на «Бигле»» и «Автобиография» дают нам возможность присутствовать при одном из величайших явлений, доступных человеческому наблюдению — при генезисе великого научного открытия в уме его творца». Водночас ви знайдете там чимало практичних порад, як вести наукову роботу. Ч. Дарвін, згадуючи подорож на «Біглі», писав: *«...усі ці спеціальні заняття принесли мені менше користі, ніж набута мною за цей час звичка до енергійної праці та зостережливої уваги. Усі мої думки, усе моє читання незмінно були присвячені тому, що я бачив або збирався побачити, і цей розумовий настрій підтримувався протягом п'яти років. Я переконаний, що саме набута в такий спосіб звичка дала мені можливість зробити все те, що мені вдалося зробити в науці»*. Отже, енергійна праця та зостережлива увага — за Ч. Дарвіном основа успіху в науці. В кінці «Автобіографії» він це сформулював так: *«...мои успехи в жизни как человека науки, ... зависели, насколько я могу судить, от сложных и разнообразных умственных качеств и условий. Из этих качеств самыми важными были, несомненно, любовь к науке, безграничное терпение при долгом обдумывании какого бы то ни было предмета, трудолюбие и тщательность в наблюдении и собирании фактов, порядочная доля изобретательности и здравого смысла»*. Деяко подібне знайдемо також у книзі академіка М.Г. Холодного «Воспоминания и мысли натуралиста»: *«Способность к длительному и неослабному умственному напряжению, постоянное сосредоточение всех мыслей на предмете исследования, а в области эмоциональной — глубокий интерес к нему, ... энтузиазм, который заставляет человека полностью и бескорыстно отдавать работе все свои силы и всё своё время — это существенные условия успеха в творческой, научной... и вообще умственной деятельности»*

Щодо праці. Одного разу мені довелось почути вислів: *«Мало любить свою работу — нужно еще и работать»*. Парадоксальний, начебто, вислів, але треба чітко розуміти, що в

такій професії, як наука, пізнання нового, відкриття — це результат, кінцевий продукт, так би мовити, тоді як основна діяльність науковця полягає в рутинній щоденній роботі (дарвінівське — «енергійна праця»), роботі по збору та обробці матеріалів, їхньому аналізі («долгое обдумывание») та оформленні тощо. При цьому багато часу забирає «писанина» — плани, звіти, статті, їхні правки та рецензування... А тепер додалися ще проекти на гранти. Проте все це необхідне, бо воно організовує, дисциплінує вас, дає змогу ще й іще раз оглянути об'єкт вашої наукової праці з різних боків. Отже, треба працювати! І працювати наполегливо! Один із колег академіка М.І. Вавилова у своїх спогадах про нього дає таку його пораду: *«Нужно взваливать на себя как можно больше. Это лучший способ как можно больше сделать!»*. До речі, щоб «взваливать на себя», треба, крім загальних планів із теми, завжди планувати свою діяльність «на завтра», «на тиждень», «на місяць», «на найближчу (або віддалену) перспективу». Такі міні-плани можна запам'ятовувати або записувати. Звичайно, тепер багато в чому працю-писанину полегшує комп'ютер, яким, до речі, треба вміти користуватися не лише для набору текстів. Проте слід чітко собі уявляти, що жоден комп'ютер із усіма його програмами не видасть вам нову ідею, нову наукову концепцію, наукову ціль. Це кожен у міру своїх можливостей повинен винайти сам.

У будь-якій науковій діяльності основою є зібрані матеріали. Це підкреслював ще Ч. Дарвін. Академік І.П. Павлов у своєму «Зверненні до молоді», зокрема, підкреслює: *«факти — це повітря для вченого»*. Ви вже маєте певний досвід зі збору фактів. Труднощі при цьому відомі: експедиційний дискомфорт, щоденне перебування «під небом» — і в дощ, і в спеку (але ж це, проте, й романтично! Чи не так?).

Костянтин Меркурійович Ситник у своїх «Ботанических тетрадах» цілком слушно зазначає: *«...ботаники все-таки много счастливее людей иных занятий, и только лишь потому, что в*

мыслях их явно или тайно всегда присутствует мир растений. Они среди природы — у себя дома».

Хочу підкреслити, що біологічні науки серед усіх інших є, безумовно, найскладнішими як щодо збору матеріалу, так і щодо опрацювання й осмислення отриманих результатів. Адже на біоту діє безліч факторів, які не тільки врахувати, а й виявити вдається не завжди. І тому інколи доводиться абстрагуватися від деяких із них.

Найкращим прикладом правильного ставлення до роботи, організації творчого процесу та вимогливості до себе для нас були і є корифеї-засновники нашого Інституту та інші видатні вчені. Вже опубліковані детальні біографії академіків О.В. Фоміна, М.Г. Холодного, Д.К. Зерова, О.В. Топачевського, членів-кореспондентів нашої академії Я.С. Модилевського та А.М. Окснера, докторів наук Є.М. Брадїс, Г.І. Білика, М.В. Клокова, засновника нашого відділу геоботаніки Ю.Д. Клеопова та інших відомих визначних учених. Надруковані також спогади про них їхніх колег і учнів. Микола Григорович Холодний залишив нам свої «Воспоминания и мысли натуралиста», які мають автобіографічний характер. Ми відзначаємо ювілеї визначних учених, коли можна почути про їхні наукові досягнення, роль у науковому житті, про методи їхньої роботи, про відданість науці. Я раджу всім ознайомитися із тим, що про них написано. Ви довідаєтеся, наприклад, як ретельно вивчав мохи, зокрема печінкові, Д.К. Зеров у природі. Про це із захопленням згадує його учениця Л.Я. Партика, розповідаючи як він не лише розглядав скупчення мохів стоячи, а ставав на коліна, а якщо треба, міг і лягти з лупою, щоб добре роздивитися найдрібніші з них

Так, Микола Григорович Холодний зазначає у вказаній праці: *«Благодаря природным задаткам, в моём развитии с детских лет начали преобладать чисто интеллектуальные интересы.... Постепенно усилившаяся любовь к природе, к её исследованию, накладывала всё более отчетливую печать на*

растущий интеллект... Эта любовь осталась моей руководящей нитью на всю дальнейшую жизнь».

Альфреда Миколайовича Окснера завжди вирізняло глибоке опрацювання літературних матеріалів, що водночас із ретельним переглядом зразків, із чудовою пам'яттю та інтуїцією систематика завжди забезпечувало йому незмінний успіх у роботі. Його праці охоплюють ліхенофлору не лише України, а й Далекого Сходу, Середньої Азії, Кавказу.

Про мою Вчительку Є.М. Брадів я писав у своїх спогадах вище. Додам лише, що протягом усієї моєї наукової діяльності Вона для мене була прикладом для наслідування в усьому.

Але приклади натхненної праці, любові до природи та досягнення значних успіхів у науці можна віднайти не лише в минулому. В нашому Інституті та поза його межами працює чимало докторів наук, вихованців нашого Інституту. Серед них багато лауреатів різних премій — від фахової Премії імені М.Г. Холодного НАН України до Державної премії України. А от доктор біологічних наук Т.Л. Андрієнко-Малюк отримала ще й міжнародну відзнаку від *Planta Europea* — «Срібний листок». Найкращі з нас стали членами Національної академії наук країни. Це, зокрема, академік Ю.Р. Шеляг-Сосонко, член-кореспондент Я.П. Дідух. З того ж покоління — члени-кореспонденти Є.Л. Кордюм, І.О. Дудка, Л.І. Мусатенко, Л.А. Сіренко, С.П. Вассер. Тут свого часу працювали академіки К.М. Ситник, А.М. Гродзинський, Ю.Ю. Глеба. Ці вчені започаткували або розвинули нові напрями у своїй галузі, тобто створили наукові школи.

Як важко інколи зібрати матеріал і досягти поставленої мети в нашій науці, можна зрозуміти, познайомившись із історією дослідження боліт Західного Сибіру. Розповіді про це я чув безпосередньо від учасників таких робіт, якими керувала Івонна Донатівна Богдановська-Гієнеф... *«У цьому регіоні болота, трясовина (топи) тягнуться на десятки й сотні кілометрів. Непрохідні трясовини вимагали особливих зусиль,*

коли доводилося кожному тягти за собою, крім звичайного експедиційного спорядження, «плотик» із дощок, щоб у грузьких місцях по ньому можна було пройти. В такій спосіб за день вдавалося подолати 3–5 кілометрів,, а повертатися назад — втрачати час і сили — було нераціонально, тому ночували ми прямо в тій точці, де заставала нас темрява. Щоб дослідити болото, доводилося витратити кілька днів, а інколи — тиждень».

Ми, тоді молоді болотознавці, були в захопленні від таких подвигів в ім'я науки. Згодом і я відчув на собі всі труднощі подібних досліджень. Це сталося, коли я вивчав болота в заплаві Прип'яті–Уборті, де доводилося проходити від пікету до пікету за профілем по трясовині, яка інколи досягала пояса. Врятувало нас лише те, що там болота були неглибокі, а їхня ширина не перевищувала 3 — 5 км. А повертатися назад ми вже могли по суходолу.

Ще один приклад. Ви, напевно, чули про Леонтія Григоровича Раменського? Протягом багатьох років під його керівництвом проводилося розроблення екологічних формул рослин, екологічних рядів і екологічних шкал рослин кормових угідь. Великий колектив відділу Інституту кормів ВАСГНІЛ і фахівці-луківники на місцях забезпечували для цього достатню кількість матеріалів. При визначенні екологічних формул для 1400 видів рослин було використано понад 20000 описів. При цьому, слід підкреслити, усі розрахунки за встановленими формулами проводилися «вручну»(адже час комп'ютерів тоді ще не настав). Отже, обрахуйте: 1400 видів, понад 20000 описів, за 5-ма шкалами (БЗ, У, ПУ, ПД, А), до того ж для багатьох видів — окремо для лісової та степової зон. Робота була виконана величезна! Наслідком її стали «Сравнительные экологические таблицы растений», які дають змогу визначати за рослинним покривом екологічні умови угідь. Я був знайомий із Леонідом Миколайовичем Соболевим та Іваном Андрійовичем Цаценкіним, які брали участь у цій роботі (а останній продовжував цю працю й після смерті Леонтія Григоровича), і

чув їхні розповіді про цей гігантський труд. Але справжні труднощі такої роботи я відчув і зрозумів, коли сам взявся за складання таблиці індексів осушення (теж без ПК), хоча тоді ми оглянули в 5 разів менше видів і зробили лише близько півтисячі описів. Але ж нас було лише двоє!

Із більш близьких (і наочних для нас) прикладів потреби тривалих досліджень у геоботаніці згадаймо праці В.С. Ткаченка. Йому знадобилося понад 30 років, аби дослідження резерватогенних сукцесій шляхом багаторазового картування рослинності заповідників у Степу дали йому змогу з'ясувати, а головне довести основні закономірності цих процесів і графічно їх зобразити.

Перш ніж продовжити бесіду на зазначену тему, треба згадати, що саме ми називаємо наукою і кого слід вважати вченим. У кожного є своє розуміння цього поняття, тому краще звернутися до довідника, до енциклопедії. Будемо виходити з такого, більш конкретного, визначення: «Наука — це система знань про закони розвитку природи та суспільства, а предметом кожної окремої науки є певна форма руху матерії або сукупності цих форм». Відомо, що окремі науки за своїми предметами поділяються на природничі та суспільні. До першого циклу належить і наша наука — ботаніка, а також її галузь — геоботаніка (фітоценологія). Зрозуміло, що кожна окрема наука — це основний вид пізнання дійсності у своїй галузі. При цьому вона намагається виявити спільне в явищах, об'єктах і сформулювати пізнані закономірності. Причому підкреслимо, що головне завдання кожної науки — відкриття законів природи, дійсності. Водночас наука не є сумою застиглих законів, а є лише узагальненим підсумком досягнутого на даний момент. У цьому можна переконатися, коли згадати про парадигми в науці (організмизм, континуалізм).

Проте, слід пам'ятати, що, крім конкретних наук, які вивчають певні форми матерії, є науки загальні, можна сказати, — наднауки. Це, перш за все, філософія, яка відображає

дійсність у системі загальних понять і поглядів на світ, тобто формує світогляд. Далі йде логіка — наука про закони, форми та способи пізнання світу, про закони та форми мислення, на яких базується пізнання діалектики розвитку всіх предметів і явищ природи, виникнення їх і зникнення. До основних форм мислення в логіці відносять поняття, що відбивають істотні, або відрізняльні, та загальні ознаки предмета. Це судження — думка, яка стверджує або заперечує будь-що, та умовивід (висновок, умозаключення) — думка, що формує нове на підставі відомих суджень. Умовивід може здійснюватися як індуктивно (від часткового до загального), так і дедуктивно (від загального до часткового). При цьому слід пам'ятати, що умовиводи можуть бути чисто логічно виведені один із одного, згідно з твердими правилами логіки, і в цьому розумінні висновки будуть вірні. Але Логіка не може обґрунтувати та гарантувати відповідність цих висновків об'єктивній реальності. Тому наука користується логічним виведенням понять, але вони набувають змісту лише через їхній зв'язок із відчуттями, які людина отримує через органи почуттів. Це підкреслює в «Автобіографії» А. Ейнштейн: *«Предложение верно, если оно выведено внутри некоторой логической системы по принятым правилам. Содержание истины в системе определяется надежностью и полнотой ее соответствия с совокупностью ощущений»*. Нарешті, методологія — це безпосереднє вчення про науковий метод пізнання світу, його філософська теоретична основа, тобто система принципів підходу до вивчення конкретних явищ об'єктивної дійсності. В кожній окремій науці методологія має бути своя, хоча є й загальні положення. Це добре продемонстрував стосовно нашої науки Ю.Р. Шеляг-Сосонко з колегами в монографії «Методология геоботаники» (1991).

Саме з цієї праці можна дізнатися про місце геоботаніки в системі конкретних наук, а також про об'єкти геоботанічного дослідження, про концептуальні основи геоботаніки, у тому числі про принципи класифікації рослинності тощо.

Якщо ми говоримо про науку як про професію, виникає запитання, що розуміти під словами «вчений», «науковець», «науковий співробітник»? Чи є вони аналогами? В побуті так, але, на мій погляд, взагалі ні. В науці відкриття нових явищ, нових закономірностей, нових методів дослідження тощо припадає на долю небагатьох із тих, хто займається нею. Їх можна назвати Вченими з великої літери. Для цього й працює велика армія науковців, які своїми дослідженнями створюють той фундамент науки (окремої, конкретної), на якому в подальшому й формується наука. Вчений не той, хто багато знає, а той, хто багато додає до того, що знали до нього. Таке «додавання», його значущість пов'язані з індивідуальними особливостями, рівнем інтелекту вченого, його талановитістю. Взагалі чим вище й далі відходить учений від часткових питань своєї науки до загальної картини Всесвіту, тим ближче його творчість до найгостріших проблем, які цікавлять усе людство.

У мій час серед аспірантів і молодших співробітників побутував такий вислів: *«Учёным можешь ты не быть, но кандидатом быть обязан»*. Цинічно, але в чомусь вірно, якщо розуміти поняття «вчений» так, як сказано вище. Проте жодної трагедії у вашому житті не буде, якщо ви не станете Карлом Ліннеєм у систематиці, Чарльзом Дарвіном в еволюціології, Володимиром Вернадським у вченні про біосферу, Тимофєєвим-Ресовським у радіобіології чи Юрієм Шелягом-Сосонком у геоботаніці. В усякому разі ви зможете присвятити своє життя улюбленій справі – науці. В наш час ті, хто обирає науку своєю професією, мають широке поле діяльності. Адже проблема захисту, збереження навколишнього середовища, збереження біорізноманіття стає дедалі актуальнішою і потребуватиме все більше й більше фахівців-науковців. Науковий супровід різних форм діяльності людства теж розширює поле діяльності тих, хто обрав науку своєю професією.

Оцінка праці вченого часто буває невизначеною, а тому в певні періоди історії наука втрачала престиж, а відповідно, й

люди науки теж втрачали той рівень у суспільстві, який повинні займати. Джеймс-Кларк Максвелл, видатний англійський фізик і математик XIX ст., так, досить влучно, сказав про оцінку діяльності вченого: *«Користь, яку вчений приносить нації, вимірюється кількістю нових знань, якими він її збагачує».*

Слід завжди пам'ятати, що в наш час потрібне комплексне дослідження рослинності. Без використання відповідних даних ґрунтознавства та агрохімії, фізіології рослин і біохімії, без залучення фізичних методів і відповідного математичного апарату, без використання дистанційних методів, зокрема космо- і аерофотозйомки, які забезпечують можливість наукової діагностики, прогнозування розвитку рослинності та моделювання корисних ценозів, ваші дослідження будуть дослідженнями вчорашнього дня.

На закінчення хочу повторити, що треба любити нашу науку, любити природу і працювати, працювати, працювати задля її збереження !

Водночас слід завжди пам'ятати, що наука (професія, робота) не єдине, що є в житті. Тому людина, тим більше людина науки, має бути всебічно розвиненою. Мистецтво, література, спорт мають бути обов'язковим елементом вашого життя. І тут знову можна звернутися до прикладів із життя наших корифеїв, людей старшого покоління. Ви, напевно, знаєте, що визнаним поетом був професор М.В. Клоков (псевдонім «Михайло Доленго»), що вірші писав також професор Ю.Д. Клеопов, та й не тільки він. Адже спілкування з природою, обов'язкове для нашої професії, сприяє цьому! Вище згадувалося, як розповідав про роль естетичного виховання у своєму житті М.Г. Холодний. В житті А.М. Окснера не останнє місце займала любов до музики, зокрема до опери. Він добре знав усі класичні твори, і його колеги згадували, що він міг припинити роботу, аби послухати в оперному театрі чи по радіо улюблені сцени, арії, а згодом знову повернутися до роботи. А професор С. Генсирук навіть тривалий час обирав, ким йому

стати – оперним співаком чи вченим. Наука перемогла, але він не залишив вокал. І багатьом науковцям притаманна любов до пісенної творчості. Досить згадати наші, тепер дуже рідкісні, вечори-концерти. Є чимало ботаніків, які колекціонують твори живопису та й самі непогано малюють. Відомий геоботанікам професор Борис Михайлович Міркін був постійним театральним репортером і обов'язково давав у республіканські газети інформації-рецензії на прем'єри уфімських театрів і на гастрольні спектаклі московських театрів. Добрим другом нашого Інституту був поет Леонід Вишеславський, який присвятив ботаніці чудові слова у своїх віршах.

Усе згадане — приклади професійної або майже професійної діяльності в царині мистецтва й літератури, але для багатьох із нас це є тією необхідною складовою життя, яка робить його повноцінним, насиченим. Я дуже сумую з того приводу, що не можу, як раніше, раз на місяць чи квартал побувати в театрі, на хорошому спектаклі. А відвідування музеїв? Я не впевнений, що всі ви побували в усіх музеях нашого міста або хоча б нашої вулиці, колись вул. Рєпіна, а нині — Терещенківської, яку, до речі, можна назвати Музейною. Адже на ній розташовані Музеї Східного та Західного мистецтва, Російського мистецтва, Тараса Шевченка, української літератури, Музей-квартира Павла Тичини і, нарешті, наш, академічний музей – Науково-природничий. Усі вони періодично влаштовують різні тематичні виставки. На відвідування їх і часу не треба витрачати багато, і можна бути до певної міри «в курсі» мистецького життя" міста.

І, нарешті, хочу побажати вам, тим, хто вбачає в служінні науці сенс свого життя, завжди любити свою професію, любити нашу науку!

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ
доктора біологічних наук
БАЛАШОВА Левка Сергійовича

Монографії:

1. *Балашев Л.С.* Растительность Полесского государственного заповедника. — 160 с. — Депон. в ВИНТИ 28.09.83., № 5398—83.
2. *Балашев Л.С., Андриенко Т.Л., Григора И.М., Кузьмичев А.И.* Изменение растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации. — Киев: Наук. думка, 1982. — 290 с.
3. *Балашев Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Типология лугов Украины и их рациональное использование. — Киев: Наук. думка, 1988. — 240 с
4. *Воробйов Є.О., Балашов Л.С., Соломаха В.А.* Синтаксономія рослинності Поліського природного заповідника // Укр. фітоцен. зб. — К.: Фітосоціоцентр, 1997. — Сер. Б., вип. 1(8). — 128 с.

Розділи в монографіях:

1. *Балашев Л.С.* Полесский государственный заповедник // Охрана важнейших ботанических объектов Украины, Белоруссии и Молдавии. — Киев: Наук. думка, 1980. — С. 83–93.
2. *Балашев Л.С.* Геоботанические исследования // Развитие биологии на Украине. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции, I. — Киев: Наук. думка, 1984. — С. 160–170.
3. *Балашов Л.С.* Додаток В. Флористичний склад екосистем Зони відчуження та Зони безумовного (обов'язкового) відселення // Автореабілітаційні процеси в екосистемах Чорнобильської зони відчуження. — К., 2001. — С. 229–241.

4. *Балашов Л.С.* "Вплив факторів середовища на рослини та ценози боліт" (Методичні вказівки до практичного заняття з дисципліни "Фітоценологія") — К.-П.: ПП Мошинський В.С., 2015. — 48 с.

5. *Балашов Л.С., Даниленко М.А., Синайлова Л.М.* Кормовиробництво. Луки Чернігівщини // Навч.-метод. пос. — Чернігів: КП "Чернігів. береги", 2006. — 280 с.

6. *Балашев Л.С., Попович С.Ю., Петрусенко В.А.* Полесский государственный заповедник // Заповедники СССР. Заповедники Украины и Молдавии. — М.: Мысль, 1987. — С. 18–31.

7. *Балашев Л.С., Францевич Л.И., Музыря П.П.* Чернобыльская катастрофа // Вторичные изменения в пораженных биоценозах. — Киев: Наук. думка, 1995. — С. 315–320.

8. *Балашов Л.С., Долін В.В., Жданова Н.О., Іванов Ю.О.* та ін. Відновлення екосистем в умовах радіонуклідного забруднення // "25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього". Нац. доп. — К.: КМІ, 2011. — С. 62–68.

9. *Билык Г.И., Балашев Л.С.* Геоботаника (фитоценология) // Развитие биологии на Украине. Развитие ботанических исследований за годы Советской власти. 2. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 76 — 96.

10. *Малієнко А.М., Мовчан Я.І., Балашов Л.С.* та ін. Збереження біорізноманіття у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю. — К.: Центр учб. літ-ри, 2005. — 122 с.

11. *Францевич Л.І., Гайченко В.А., Л.С.Балашов Л.С.* Типізація наземних і водних екосистем Зони відчуження та Зони безумовного (обов'язкового) відселення за біологічною продуктивністю // Автореабілітаційні процеси в екосистемах Чорнобильської зони відчуж.. — К., 2001. — С. 116–144.

Науково-методичні посібники:

1. Карпова Г.А., Мальцев В.И., Лопарев С.А., Ермоленко В.М., Балашев Л.С. и др. Экологические проблемы Приднепровского Полесья // Природа Приднепровского Полесья. Пособие для учителей общеобразовательных школ. — Киев: Ин-т экологии НЭЦУ, 2002. — С. 159 — 183

Публікації в іншомовних виданнях:

1. *Balaszew L.* Synanthropisation der Wiesenvegetation im Ukrainischem Polessje. // Symposium "Synanthropic Flora and Vegetation — V" — Martin, 1988. — S. 19 — 24.

2. *Balašow L.S.* Ekologicka analisa lučnych spolecenstv južneho Polesia (nizinney lesney oblasti Ukrajinu) v pryrodženych a antropogenne zmenenych podmienkach // Vedecke prace Vyskumneho ustavu luk a pasienkov v Banskej Bystrici. — V. 21. — 1991. — S. 51–61.

3. *Balashov L.S., Negrutsa Ye.A.* Grassland ecosystems of Chernobyl exclusion zone in connection with creation of free population of Przhevalsky horse // Proc. of the 5th ecological conf. "Grassland ecology V". — Banska Bystrica, Slovakia, 1999. — S. 495–498.

4. *Balashov L., Solomakha V.* Determination of fodder value of Grassland herbage of Ukraine // Proc. of the 5th ecological conf. "Grassland ecology V". — Banska Bystrica, Slovakia, 1999. — S. 162–169.

5. *Levchik E., Balashov L., Gontarenko O.* Laser-induced leaf fluorescence in *Dactylis glomepata* L. and *Trifolium pratensis* L. // Ekologia travneho porostu — III. — Banska Bystrica, 1989. — S. 108–116.

6. *Werner D., Plisak R., Aralbaev N., Balashov L.* et al. Regularity of radionuclides distribution and migration in soil and vegetation cover in Semipalatinsk test site // II International Scientific Conference in nuclear and radiation physic, October 1999. Contributed Papers. — Kasakhstan, Almaty, 1999. — S. 266–272.

Науково-методичні рекомендації:

1. *Балашев Л.С., Даниленко Н.А., Кудрявцев В.Ф.* и др. Технология улучшения и рационального использования пойменных лугов Черниговской области. — Чернигов, 1983. — 36 с.

2. *Балашев Л.С., Кудрявцев В.Ф., Кругов М.А.* и др. Методические рекомендации по интенсивному использованию и охране естественных и сеяных лугов Радомышльского района Житомирской области. — Радомышль: РАПО, 1985. — 36 с.

3. *Балашев Л.С., Кудрявцев В.Ф., Соломаха В.А.* и др. Об интенсивном использовании и охране естественных и сеяных кормовых угодий Ичнянского р-на Черниговской обл. — Ичня: РАПО, 1988. — 62 с.

4. *Балашов Л.С., Плюта П.Г., Калетник М.М., Гаврилей В.Г., Кучма М.Д., Зібцев С.В.* Методичні рекомендації по організації та проведенню радіоекологічного моніторингу лісів у Чорнобильській зоні відчуження. — Чорнобиль: МінНС України, 1997. — 59 с.

5. *Калиновский А.М., Бувальцев Н.Н., Балашев Л.С.* и др. Методические рекомендации по улучшению и рациональному использованию природных кормовых угодий и пастбищ области. — Ровно, 1983. — 22 с.

Наукові статті:

1. *Балашев Л.С.* Камера для прижизненного микроскопического наблюдения за развитием плесневых грибов // *Естествознание в школе.* — 1954. — № 6. — С. 39–40.

2. *Балашов Л.С.* Заплавні луки середньої течії р. Снов // *Укр. ботан. журн.* — 1961. — 18, № 3. — С. 94–99.

3. *Балашов Л.С.* Рослинність мезотрофних боліт долини р. Снов // *Укр. ботан. журн.* — 1962. — 19, №1. — С. 64–72.

4. *Балашов Л.С.* Загальна характеристика рослинності долини р. Снов // Зб. ст. "Питання фізіології, цитоембріології і флори України". — К.: АН України, 1963. — С. 102–152.

5. *Балашов Л.С.* Масове поширення здичавілої ірги круглолистої в лісах Лівобережного Полісся // Зб. наук. ст. "Питання експериментальної ботаніки". — К.: Наук. думка, 1964. — С. 166–169.

6. *Балашев Л.С.* Высшая водная растительность р. Сновь и водоёмов её поймы // Гидробиол. журн. — 1966. — № 4. — С. 57–61.

7. *Балашев Л.С.* Определение классификационной принадлежности "остепненных" лугов Полесья // Количественные методы анализа растительности. — 1. — Тарту, 1969. — С. 161–164.

8. *Балашов Л.С.* Плавун щитолистий (*Nymphoides peltata* L.) та асоціації з його участю у водоймах Півд. Бугу // Укр. ботан. журн. — 1969. — 26, № 2. — С. 72–74.

9. *Балашов Л.С.* Про деякі особливості остепнених лук Полісся // Укр. ботан. журн. — 1969. — 26, № 3. — С. 28–33.

10. *Балашов Л.С.* Рослини-індикатори надмірного новопідтоплення // Укр. ботан. журн. — 1969. — 26, № 6. — С. 70–75.

11. *Балашов Л.С.* Деякі спостереження над динамікою трав'яно-сфагнових угруповань болота Видра на Остерщині // Укр. ботан. журн. — 1970. — 27, № 4. — С. 497–501.

12. *Балашов Л.С.* Фрагменти соснового лісу в заплаві р. Уборть // Укр. ботан. журн. — 1970. — 27, № 5. — С. 656–659.

13. *Балашов Л.С.* Про спливання торфу у водосховищі Київської ГЕС та його роль в забрудненні води // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 1. — С. 49–54.

14. *Балашов Л.С.* Про становлення фітоценозів у замкнених мілководдях полоси підтоплення водосховища // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 2. — С. 191–195.

15. *Балашев Л.С.* О классификационной принадлежности некоторых группировок гидрофильной растительности // Сб. науч. ст. "Применение количественных методов при изучении структуры фитоценозов". — М.: Наука, 1972. — С. 89–96.

16. *Балашов Л.С.* Ялівець звичайний в лісах Поліського заповідника та його фітоценотична роль // Укр. ботан. журн. — 1974. — 31, № 4. — С. 525–527.

17. *Балашев Л.С.* О выборе порога различия для единиц растительности разных рангов // Ботан. журн. — 1975. — 60, № 11. — С. 1597–1602.

18. *Балашов Л.С.* Фітоценотека Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР та перспективи її розвитку // Укр. ботан. журн. — 1978. — 35, № 5. — С. 520–523.

19. *Балашов Л.С.* Мезотрофні ділянки евтрофного болота Видра та флористичні знахідки на ньому // Укр. ботан. журн. — 1979. — 36, № 1. — С. 114–116.

20. *Балашев Л.С.* Индикация интенсивности осушения болот по растительному покрову // Экология. — 1980. — № 3. — С. 31–36.

21. *Балашов Л.С.* Спонтанне заростання болотних техногенних площ // Укр. ботан. журн. — 1981. — 38, № 1. — С. 18–21.

22. *Балашев Л.С.* Направления интеграции наук при исследовании лугов // Сб. науч. ст. "Методологические проблемы интеграции ботан. наук". — Киев: Наук. думка, 1987. — С. 133–139.

23. *Балашов Л.С.* Висяче болото в долині середньої течії р. Тетерів // Укр. ботан. журн. — 1987. — 44, № 2. — С. 73–77.

24. *Балашев Л.С.* Хозяйственная классификация кормовых угодий Украины // Редкол. Укр. ботан. журн. — 32 с. — Депон. в ВИНТИ 04.03.87.

25. *Балашев Л.С.* Антропогенные изменения лугов Украинского Полесья // Экология. — 1991. — № 1. — С. 3–9.

26. *Балашев Л.С.* Растительность и природоохранные территории бассейна р. Шостки // Редкол. Укр. ботан. журн. — Киев: УООП, 1993. — 16с. — Депон. в ГНТБ Украины 01.12.93, № 2347.

27. *Балашов Л.С.* Прогноз розвитку рослинного покриву на території зони відчуження ЧАЕС // Укр. ботан. журн. — 1999. — 56, № 3. — С. 388–393.

28. *Балашов Л.С.* Рослини "Червоної книги України" в зоні відчуження ЧАЕС // Укр. ботан. журн. — 2003. — 60, № 5. — С. 528–536.

29. *Балашов Л.С.* Стан біорізноманіття лучних екосистем та причини і наслідки його деградації // Інф. бюл. Збереження біорізноманіття й заповідна справа. — 2003. — № 20. — С. 24–25.

30. *Балашов Л.С.* Чорнобильська Зона відчуження та зона безумовного (обов'язкового) відселення: аналіз стану та пропозиції щодо збереження біорізноманіття // Зб. наук. ст. "Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи". — К.: Хімджест, 2003. — С. 188–196.

31. *Балашов Л.С.* Підконтрольні види — необхідне доповнення до "Червоної книги" // Зб. наук. ст. "Природничі науки на межі століть (до 70-річчя природничо-географічного ф-ту)". — Ніжин, 2004. — С. 10–12.

32. *Балашов Л.С.* Г.І. Білик як керівник відділу геоботаніки // Зб. наук. ст. до 100-річчя проф. Г.І. Білика "Степові і галофільні екосистеми України" // Редкол. Укр. ботан. журн. — Київ, 2004. — С. 13–16. — Депон. в ДНТБ України 17.05.04, № 224.

33. *Балашов Л.С.* Состояние фиторазнообразия луговых экосистем Украины, причины его деградации и вопросы охраны // Изв. Гомель. гос. ун-та им. Ф. Скорыны. — 2005. — № 6. — С. 33–38.

34. *Балашов Л.С.* Класифікація екосистем заплавних лук України // Укр. фітоцен. зб. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — Сер. С, вип. 23. — С. 107–113.

35. *Балашов Л.С.* Синантропні зміни лучної рослинності в Україні // Мат-ли наук.-практ. конф. "Синантропізація рослинного покриву України" (Переяслів-Хмельницький, 27—28 квітня 2006 р.). — С. 12–15.

36. *Балашов Л.С.* Радіологічне опустелення // Мат-ли семінару з впровадження Конвенції ООН про боротьбу з опустеленням (Київ, 21 листопада 2007 р.). — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — С. 91–93.

37. *Балашов Л.С.* Ландшафтні та фітоценотичні особливості території як основна умова бар'єрної функції при радіаційному забрудненні екосистем // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. — Сер. "Природничі науки", вип. 1. — 2007. — С. 3—7.

38. *Балашов Л.С.* Роль мохів у визначенні ступеня осушення / підтоплення території за рослинним покривом // Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. — Сер. "Природничі науки", вип.2. — 2010. — С 3–7.

39. *Балашев Л.С.* Классификационная схема растительного покрова зоны отчуждения ЧАЭС в Украине // Мат-лы науч.-практ. конф. "Современное состояние и перспективы ведения лесного хозяйства на загрязненных радионуклидами землях" (Гомель, 26–28 квітня 2011 р.). — С. 5–6.

40. *Балашов Л.С.* Питання етики та естетики в екологічному вихованні // Зб. наук. праць за мат-ми Міжнар. Інтернет-симпозіуму "Популяційна екологія рослин: сучасний стан, точки росту" (Суми, 2–4 квітня 2012 р.). — Суми: СНАУ, 2012. — С. 283–289.

41. *Балашов Л.С.* Торфовища Західного Поділля та їх особливості // Зб. наук. ст. "Екологія водно-болотних угідь і торфовищ". — К.: ДАІ, 2013. — С. 11–16.

42. *Балашов Л.С.* Брадїс Є.М. як дослідниця рослинності Поділля і Малого Полісся // Зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя природничого ф-ту Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. — 2014. — С. 8–10.

43. *Балашов Л.С., Андрієнко Т.Л.* Рослинність північної частини Житомирської обл. // Укр. ботан. журн. — 1975. — 32, № 5. — С. 153–159.

44. *Балашев Л.С., Андриенко Т.Л.* Опыт по восстановлению клюквы в естественном покрове болот (на Украинском Полесье) // Болота и ягодники. — Тр. Дарвин. гос. зап-ка. — Вологда, 1979. — XV. — С. 155–159.

45. *Балашев Л.С., Андриенко Т.Л.* Изменение флоры и растительности болот под влиянием мелиорации // Сб. ст. "Использование природных ресурсов Полесья". — Киев, 1979. — С. 200–214.

46. *Балашев Л.С., Балашев И.А.* Наземные моллюски пойменных лугов Украины // Изв. Гомель. гос. ун-та им. Ф. Скорины. — 2005. — №6 (33). — С. 82–84.

47. *Балашев Л.С., Богуславский С.С.* Изменение степени микотрофности у некоторых луговых растений под влиянием азотного удобрения // Сб. науч. ст. "Микориза и другие формы консортивных связей в природе". — Пермь, 1985. — С. 40–43.

48. *Балашов Л.С., Вакаренко Л.П.* Зелени "пасинки" Києва // Ойкумена. — 1995. — № 1–2. — С. 147–150.

49. *Балашов Л.С., Гайченко В.А.* Загальний екологічний стан зони відчуження ЧАЕС // Бюл. екол. стану зони відчуж. — 1996. — № 6. — С. 8–10.

50. *Балашов Л.С., Гайченко В.А.* Прогноз розвитку рослинного покриву та фауністичних комплексів Чорнобильської зони відчуження. // Бюл. екол. стану зони відчуж. — 1998. — № 11. — С. 17–22.

51. *Балашев Л.С., Каркущев Г.Н.* Определение степени осушенности болот по растительному покрову с помощью таблиц индексов // Сб. науч. ст. "Методы изучения болот и их охрана". — Вильнюс: Мокслас, 1986. — С. 34–37.

52. *Балашов Л.С., Кучерява Л.Ф.* Оліготрофні болота Поліського державного заповідника // Укр. ботан. журн. — 1974. — 31, № 1. — С. 83–88.

53. *Балашев Л.С., Кучерявая Л.Ф.* О репрезентативности торфяных залежей Украинского Полесья в Полесском заповеднике // Сб. науч. ст. "Проблемы общей и молекулярной биологии". — 1985, вып. 4. — С. 88–31.

54. *Балашов Л.С., Кучма М.Д.* Чому не працює мережа радіоекол. моніторингу лісів в зоні відчуження? // *Чорнобиль. наук. вісник. Бюл. екол. стану зони відчуж.* — 2009, № 2(24). — С. 50–51.

55. *Балашов Л.С., Мамонтова Л.Ф.* Історія розвитку геоботаніки на Україні // *Укр. фітоцен. зб.* — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — Сер. А, вип.1—2. — С. 92–110.

56. *Балашов Л.С., Мошкова Н.О.* Синузії водоростей асоціації водяного горіху (*Typha rossica*) в заплаві р. Уборть // *Укр. ботан. журн.* — 1973. — 30, № 3. С. 369–364.

57. *Балашев Л.С., Мулярчук С.О.* Пойменные дубравы р. Десны и их охрана // *Сб. науч. ст. "Вопросы охраны ботанических объектов"*. — Л.: Наука, 1971. — С. 158–159.

58. *Балашев Л.С., Парахонская Н.А.* Проверка классификационной принадлежности группировок сфагновых болот с помощью количественных методов // *Сб. науч. ст. "Типы болот и принципы их классификации"*. — Л.: Наука, 1974. — С. 120–127.

59. *Балашов Л.С., Парахонська Н.О.* Розширення ареалу (*Typha laxmannii*) на півдні України в зв'язку з побудовою великих гідроспоруд // *Укр. ботан. журн.* — 1977. — 34, № 6. — С. 612–616.

60. *Балашев Л.С., Парахонская Н.А.* Пирогенные сукцессии на сфагновых болотах Южного Полесья // *Сб. науч. ст. "Генезис и динамика болот"*. — Вып. 2. — М.: Изд-во МГУ, 1978. — С. 111–114.

61. *Балашов Л.С., Прищак Г.І.* Зміни морфометричних характеристик сіяних багаторічних трав залежно від агрофону // *Укр. ботан. журн.* — 1989. — 46, № 4. — С. 46–51.

62. *Балашов Л.С., Семеніхіна К.А.* Цвітіння *Elodea canadensis* Місх. у водоймах України // *Укр. ботан. журн.* — 1978. — 35, № 5. — С. 524–527.

63. *Балашов Л.С., Слівінська К.А.* Фітоценотичний склад кормових угідь коня Пржевальського (*Equus Przewalskii* Poljakov, 1881.) в умовах Чорнобильської зони відчуження // *Укр. ботан. журн.* — 2006. — 63, № 1. — С. 22–29.

64. *Балашов Л.С., Соломаха В.А.* Методика визначення кормової цінності травостоїв сінокісно-пасовищних угідь // Укр. ботан. журн. — 1995 — 52, № 16. — С. 127–131.

65. *Балашов Л.С., Францевич Л.І.* Чи оголошувати зону відчуження і зону безумовного (обов'язкового) відселення заповідником? // Бюл. екол. стану зони відчуж.. — 1997. — № 10. — С. 21–26.

66. *Балашев Л.С., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Особенности растительного покрова ПВЛРО "Рыжий лес" // "Чернобыль—92". Докл. III науч.-технич. совещ. — Зеленый мыс, 1992. — С. 139–155.

67. *Балашов Л.С., Бувальцев М.Н., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Мінеральні добрива, дощування і врожайність заплавлених лук р. Південний Случ // Вісн. с-г наук. — 1985. — № 11. — С. 28–32.

68. *Балашев Л.С., Зуб Л.Н., Савицкий А.А.* Типы водоёмов Киева по флористическому составу высшей водной растительности // Биол. внутренних вод. — 2000. — № 1. — С. 5–12.

69. *Балашов Л.С., Любінська Л.Г., Кузь І.А.* Різноманіття трав'яних боліт Кам'янецького Придністров'я // Зб. наук. ст. "Екологія боліт і торфовищ". — К.: ДІА, 2012. — С. 42–48.

70. *Балашов Л.С., Петров М.Ф., Бідна С.М.* Стійкість адвентивних видів евакуйованих поселень Чорнобильської зони // Мат-ли I Міжнар. наук.-практ. конф. "Рослини та урбанізація" (Дніпропетровськ, 21–23 липня 2007 р.). — С. 92–94.

71. *Балашов Л.С., Плисак Р.П., Султанова Б.М.* Про радіоекологічні діапазони зростання рослин (за мат-ми із Семіпалатинського ядерного полігону) // Бюл. екол. стану зони відчуж. — 2003. — № 2 (21). — С. 64–66.

72. *Балашов Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А.* Основи лучно-типологічного районування природних кормових угідь // Укр. ботан. журн. — 1988. — 45, № 5. — С. 8–15.

73. *Балашев Л.С., Соломаха В.А., Кудрявцев В.Ф.* Хозяйственная типология луговой растительности бассейна р. Ворскла // Редкол. Укр. ботан. журн. — 18 с. — Депон. в ВИНИТИ 12.03.85, № 1715-B86.

74. *Балашев Л.С., Францевич Л.И., Шерстюк М.И.* Состояние объектов природно-заповедного фонда в зоне отчуждения // Зб. наук. ст. "Проблеми Чорноб. зони відчуження". — К.: Наук. думка, 1996. — С. 3–12.

75. *Балашов Л.С., Вакаренко Л.П., Устименко П.М.* та ін. Ценотаксономичне різноманіття лісів степової зони та їх синфітосозологічна класифікація. // Редкол. Укр. ботан. журн. — К., 1999. — 37 с. — Депон. в ДНТБ України 11.10.99, № 256.

76. *Балашов Л.С., Дубина Д.В., Семеніхіна К.А.* та ін. Види роду *Mugiphillum* на Україні // Укр. ботан. журн. — 1980. — 37, № 6. — С. 30–35.

77. *Балашов Л.С., Кудрявцев В.Ф.* та ін. Зміна участі видів у травостой сіяних лук // Укр. ботан. журн. — 1985. — 42, №3. — С. 6–10.

78. *Балашов Л.С., Осадчий О.Л., Осадча Л.А.* та ін. Азотні добрива та їх вплив на лучні травостой в заплаві р. Десни // Вісн. с-г науки. — 1987. — № 9. — С. 51–55.

79. *Балашов Л.С., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Кудрявцев В.Ф.* та ін. Зміна участі видів у травостой сіяних заплавних лук під впливом удобрення // Вісн. с-г науки. — 1984. — № 5. — С. 26–29.

80. *Балашов Л.С., Гайченко В.А., Крижановський Г.Н., Францевич Л.І.* Вторинні екологічні зміни на евакуйованих територіях // Ойкумена. — 1992. — № 3. — С. 31–43.

81. *Балашов Л.С., Гайченко В.А., Францевич Л.І., Коломієць С.М.* "Червона книга України" в зоні відчуження ЧАЕС // Бюл. екол. стану зони відчуж. — 1999. — № 14. — С. 35–37 + карта.

82. *Андрієнко Т.Л., Балашев Л.С.* К фитоценологии клюквы обыкновенной у южной границы её ареала // Сб. науч. ст. "Количественные методы анализа растительности — IV". — Уфа, 1974. — С. 30–33.

83. *Андрієнко Т.Л., Балашев Л.С.* Влияние Ирпенской осуш. системы на растительность и гидрологический режим болота Романовское // Сб. науч. ст. "Значение болот в биосфере". — М.: Наука, 1980. — С. 152–159.

84. Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Прядко О.І. Унікальний болотний масив Переброди на Рівенщині // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 5. — С. 532–536.

85. Бідна С.М., Петров М.Ф., Балашов Л.С. Рослинний покрив евакуйованих міст Чорнобильської зони та його трансформуючий вплив на міські ландшафти // Бюл. екол. стану зони відчуж. — 2000. — № 16. — С. 28–30.

86. Брадис Е.М., Балашев Л.С. Болота Западной Подолии // Природа болот и методы их исследования. — Л.: Наука, 1967. — С. 43–47.

87. Брадис Е.М., Балашов Л.С. Осушенню боліт — наукову основу // Рідна природа. — 1975. — № 2. — С. 17–18.

88. Брадис Е.М., Балашов Л.С. Ботанічний склад та будова торфовищ Західного Поділля // Зб. наук ст. "Екологія водно-болотних угідь і торфовищ". — К.: Тов "НВП Інтерсервіс", 2014. — С. 56–59.

89. Двойнос Г.М., Балашев Л.С., Самчук Н.Г. Табунное коневодство и проблема управления экосистемами пастбищ зоны отчуждения Полесья // Вісн. зоол. — 1999. — № 11. — С. 67–71.

90. Зелінка С.В., Балашов Л.С., Шиманська В.О. Болотні заказники Західного Поділля // Укр. ботан. журн. — 1984. — 41, № 6. — С. 77–81.

91. Колодій В.А., Балашов Л.С., Правдяк О.І. Екологічна стежка "Заповідними місцями Дзвенигородської землі" як перспективний напрямок розвитку рекреаційної сфери // Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. — Сер. "Природничі науки", вип. 3. — 2011. — С. 172–175.

92. Кузь І.А., Балашев Л.С., Любинская Л.Г. Ольховые лесоболотные биогеоценозы на территории Среднего Приднестровья (Украина) // Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию выпуска первого мелиоратора в России "Проблемы природоохранной организации ландшафтов" (Новочеркасск, 24–25 апреля 2013 г.). Ч. 1. — Новочеркасск: ЛИК, 2013. — С. 286–288.

93. Кучма Н.Д., Архипов Н.П., Балашов Л.С. и др. Радиоэкологические и лесоводственные последствия загрязнения

лесных экосистем зоны отчуждения // Препринт: НТЦ НПО "Припять" — Чернобыль, 1994.- 53 с.

94. *Кучма М.Д., Архипов А.М., Балашов Л.С.* та ін. Автореабілітаційні процеси в рослинному покриві зони відчуження ЧАЕС // Мат-ли Міжнар. семінару "Радіоекологія Чернобильської зони". — Славутич, 2006. — С. 83–86.

95. *Міркин Б.М., Балашов Л.С.* Класифікація антропогенних змін рослинності // Мат-ли Міжнар. наук. конф. "Навколишнє середовище і здоров'я людини" (Кам'янець-Подільськ, 18–20 листопада 2008 р.). — С. 209–211.

96. *Мовчан Я.І., Проскура М.І., Балашов Л.С.* та ін. Про створення природоохоронного об'єкта в Чернобильській зоні // Екол. вісн. — 2008. — С. 20–28.

97. *Мулярчук С.О., Балашов Л.С.* Новини флори Лівобережного Полісся // Укр. ботан. журн. — 1959. — 16, №5. — С. 84–85.

98. *Мулярчук С.О., Балашов Л.С.* Ліси Чернігівщини. Ш. Лісова рослинність заплав // Укр. ботан. журн. — 1969. — 26, № 5. — С. 10–16.

99. *Пашкевич Г.О., Балашов Л.С.* Розвиток рослинності долини р. Снов в голоцені // Фізична географія та геоморфологія. — Вип 6. — К.: Вид-во: Київ. ун-т, 1971. — С. 66–72.

100. *Плюта П.Г., Балашов Л.С.* Фітоіндикація екологіч. режиму лісів Чернобильської зони відчуження за даними пунктів лісового моніторингу // Зб. наук. ст. "Проблеми екології лісів і лісокористування на Поліссі України". — Вип. 5. — Житомир: "Волинь", 1998. — С. 105–116.

101. *Слівінська К.А., Балашов Л.С.* Кінь Пржевальського (*Equus Przewalskii* Rojarkov, 1881) в Чернобильській зоні відчуження // Мат-ли Міжнар. конф. "Сучасні екологічні проблеми Укр. Полісся і суміжних територій" (Ніжин, 26 квітня 2011р.). — С. 150–157.

102. *Слівінська К.А., Двойнос Г.М., Балашов Л.С.* Еколого-паразитологічний моніторинг популяції коня Пржевальського

(*Equus przewalskyi* Poljakov, 1881) в Чорнобильській зоні // Проблеми Чорнобильської зони відчуження. — 2001. — № 7. — С. 76–82.

103. *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Балашов Л.С.* Заплавні луки верхньої та середньої течії р. Сейм // Укр. ботан. журн. — 1967. — 24, № 1. — С. 88–84.

104. *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Балашов Л.С., Соломаха В.А., Сипайлова Л.М.* Господарська класифікація заплавних лук рівнинної частини України // Вісн. АН УРСР. — 1986. — № 4. — С. 40–45.

Науково-популярні видання:

1. *Балашов Л.С.* "Зелені розвідники надр" // Знання та праця, 1968, № 11. — С. 10–11.

2. *Брадїс Є.М., Балашов Л.С.* Осушенню боліт — наукову основу // Рідна природа. — 1975. — № 2. — С. 17–18.

3. *Смык Г.К., Балашев Л.С., Бортняк Н.Н.* и др. В краю ландыша и азалии. — Киев: Урожай, 1989. — 208 с. + ил.

4. *Смик Г.К., Балашов Л.С.* та ін. — Живі смарагди України. — К.: Молодь, 1990. — 224 с.

Інформаційні статті

(про події в ботанічному світі)

1. *Балашов Л.С.* Всесоюзна нарада "Типологія болотних масивів" // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 6. — С. 800–801.

2. *Балашов Л.С.* Пленум Наукової ради по проблемі // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 4. — С. 439–440.

3. *Балашов Л.С.* Черговий пленум Наукової ради з проблем ботаніки у 1980р. // Укр. ботан. журн. — 1981. — 38, № 1. — С. 103–105.

4. *Балашов Л.С., Ільмінських М.Г.* Чергова Всесоюзна нарада з проблем агрофітоценології // Укр. ботан. журн. — 1989. — 46, № 5. — С. 125–127.

5. *Балашов Л.С., Кирильчук І.Г., Костильов О.В.* та ін. Проблеми теоретичної фітоценології // Всесоюзна школа в Консалмі, Карелія) // Вісн. АН УРСР. — 1990. — 4. — С. 92–94.

6. *Балашов Л.С.* V Міжнародна науково-технічна конференція з підсумків 10-річної роботи з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС // Укр. ботан. журн. — 1998. — 55, № 1. — С. 106–108.

Рецензії на ботанічні монографії:

1. *Брадїс Є.М., Бачурина Г.Ф.* Болота УРСР. — К.: Наук.думка, 1969. — *Балашов Л.С.* (рецензія) // Ботан журн. — 1971. — 56, № 6. — С. 898–899.

2. *Ниценко А.А.* Растительная ассоциация и растительное сообщество. — Л.: Наука, 1971. — *Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Брадїс Є.М.* та ін. (рецензія) // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 5. — С. 666–668.

3 *Брадїс Є.М., Кузьмичов А.І., Андрієнко Т.Л.* та ін. "Торфово-болотний фонд УРСР. Його районування та використання". — К., 1973. — *Балашов Л.С.* (рецензія) // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 2. — С. 179–180.

4. *Стойко С.М.* Карпатам зеленіти вічно. — Ужгород, 1977. — *Балашов Л.С.* (рецензія) // Рідна природа. — 1977. — № 4. — С. 58.

5. *Кононов К.Е., Гоголева П.А., Бурцева Е.И.* Сенокосы и пастбища Центральной Якутии. — Якутск, 1979. — *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Балашев Л.С.* (рецензія) // Ботан. журн. — 1982. — 67, № 2. — С. 256–259

6. *Гродзинский А.М.* и др. Словарь-справочник по агрофитоценологии и луговедению. — Киев, 1991. — *Балашов Л.С.* (рецензія) // Ойкумена. — 1992. — № 4. — С. 107.

7. *Григора І.М., Воробйов Є.О., Соломаха В.А.* Лісові болота Українського Полісся (походження, динаміка, класифікація). — К., 2005. — *Балашов Л.С.* (рецензія) // Укр. ботан. журн. — 1992. — № 4. — С. 107.

8. *Фельбаба-Клушина Л.М.* "Рослинність боліт. Рослинний покрив боліт і водойм верхів'я басейну р. Тиса (Укр. Карпати) та флювіальна концепція його охорони". — Ужгород, 2010. — *Балашов Л.С., Козак М.І.* (рецензія) // Укр. ботан. журн. — 2013. — 70, № 6. — С. 827–829.

Персоналії:

1. *Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Кучерява Л.Ф.* Пам'яті Єлизавети Модестівни Брадїс // Укр. ботан. журн. — 2001. — 58, № 1. — С. 117–118.

2. *Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Творчий внесок Є.М. Брадїс у розвиток геоботаніки // Укр. ботан. журн. — 1980. — 37, № 6. — С. 95–98

3. *Андрієнко Т.Л., Балашов Л.С., Кузьмичов А.І.* Пам'яті Єлизавети Модестівни Брадїс // Укр. ботан. журн. — 1975. — 32, №4. — С. 529–533.

4. *Балашов Л.С.* Білик Г.І. як керівник відділу геоботаніки // Зб. ст. до 100-річчя з дня народження д-ра біол. наук, професора Г.І. Білика "Степові і галофільні екосистеми України" / Редкол. Укр. ботан. журн. — К., 2004. — С. 13—16. — Депон. в ДНТБ України 17.05.04, № 24-Ук2004.

6. *Кузьмичев А.І., Григора І.М., Балашев Л.С.* и др. Єлизавета Модестовна Брадїс (к 70-летию со дня рождения) // Ботан. журн. — 1971. — 56, № 2. — С. 318–320.

Також опубліковано:

Тези доповідей (на різних з'їздах, конференціях, семінарах, тощо) — 44 — (переважно пізніше детально розкриті в статтях).

Сергій Миколайович і Катерина Петрівна Петрови батьки матері
Л.С.Балашова на весільній фотографії.

Маленький Лев з сестрою Іринкою і дідусем Іваном Єгоровичем Балашовим.

У родинному колі з батьками - Марією Сергіївною та Сергієм Івановичем і сестрою Іринкою (1934).

З першою вчителькою і учнями 3 класу Сестрорецької початкової школи (Ленінград) перший у третьому ряду праворуч.

Абітурієнт Ніжинського
державного педінституту
ім. М.В.Гоголя.

Сталінський стипендіат
3 курсу
природничого факультету.

Лижній агітаційний похід напередодні чергових виборів до
Верховної ради УРСР (1950 р.).

На польовій практиці в околицях м.Ніжин (1954 р.).

Завершальні сторінки кандидатської дисертації (1963р.).

У родинному колі з дружиною Світланою Петрівною і синами – Сергієм та Олександром (1962 р.).

З внуками Тетяною, Дмитром, Максимом та Ігорем (1989 р.).

На курсах з вдосконалення іноземної мови (В.С.Ткаченко, Т.Л.Андрієнко, Л.С.Балашов, Л.С.Панова – молодші наукові співробітники відділу геоботаніки).

На з'їзді УБТ у м. Харків під час відвідання сільгоспінституту (І.М.Григора, І.П.Федець, Курдюк О.М., Ю.Р. Шеляг - Сосонко, Л.С. Балашов, В.П. Лисенко).

У Поліському природному заповіднику (1971 р.).

З аспірантом з Куби паном Хосе та інженерами відділу геоботаніки О.Прядко та Н.Парахонською на болоті у Київській області(1974 р.).

З Ю.Р.Шелягом-Сосонком за спільною роботою (1974 р.).

Картування рослинності «рудого лісу». Чорнобиль.

З колегами Казахської академії наук на Семипалатинському полігоні (1988 р.).

На березі Волги з учасниками Всесоюзної наради питань продуктивності лучних екосистем (1990 р.).

Мені 80!

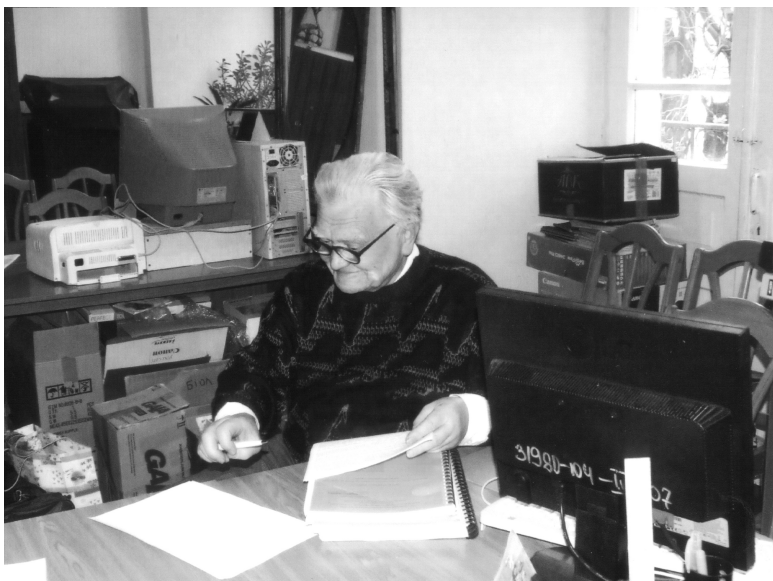
Л.С. Балашов з деканом природничого факультету КПНУ ім. І.Огієнка,
М.Д.Матвеєвим (2009 р.).

З заступником директора НПП «Подільські Товтри» О.П. Кучинською (2009 р.).

На Подільських товтрах з професором Л.Г. Любинською (2009 р.).

Миті творчого натхнення (2012 р.).

Консультація магістрантів університету.

ЗМІСТ

Лев Сергійович Балашов (до 85-річчя від дня народження) (Д.В. Дубина).....	5
Лев Сергеевич Балашев (к 85-летию со дня рождения).....	9
Lev S. Balashov(in honour of 85th birthday and 60th scientific activity).....	13
Пам'ятні миті мого життя (спогади та роздуми).....	16
СЛОВО ДО МОЛОДІ.	
НАУКА — ТВОЯ ПРОФЕСІЯ.....	58
БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ.....	71

Наукове видання

Національна академія наук
України Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного

Лев Сергійович Балашов

*(до 85-річчя від дня народження
та 60-річчя наукової діяльності)*

Літературний редактор: **М.М. Кошова**

Коректори: **Т.А. Захарова, В.В. Дацюк**

Редактор і перекладач англomовного блоку: **Н.Ж. Чупріна**

Комп'ютерна верстка: **Т.В. Дворецький**

Редакційно-видавничий відділ

Інституту ботаніки ім М.Г. Холодного НАН України, Київ

Видавництво Українського фітосоціологічного центру
Київ-28, а.с.2 тел/факс (044)524-11-61

Підписано до друку ... Формат 60x84 1/16.

Друк різнографічний. Папір офсетний.

Гарнітура: TimesNewRoman

Умов. друк. арк. ... Умов. вид. арк. Зам. No

Надруковано в друкарні

Українського фітосоціологічного центру